

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI TƏHSİL NAZİRLİYİ
AZƏRBAYCAN DÖVLƏT İQTİSAD UNİVERSİTETİ
MAGİSTRATURA MƏRKƏZİ

Əlyazması hüququnda

KAZIMOV AYGAN KAZIM oğlu

“XÜSUSİ MARAQ TURİZMİNİN ƏSAS İSTİQAMƏTLƏRİ”
mövzusunda

MAGİSTR DİSSERTASİYASI

İxtisasın şifri və adı: 060404 – “İqtisadiyyat”

İxtisaslaşma: “Turizmin iqtisadiyyat”

Elmi rəhbər: Magistr proqramının rəhbəri:

i.e.d prof.,Ə.Q. Əlirzayev dos., i.e.n. M.M.Quluzadə

Kafedra müdiri:

i.e.d., prof. Ə.Q. Əlirzayev

BAKİ – 2017

MÜNDƏRİCAT

GİRİŞ	3
--------------------	----------

İFƏSİL.XÜSUSİ MARAQ TURİZMİNİN TƏDQIQİNİN NƏZƏRİ METODOLOJİ ƏSASLARI

1.1.Xüsusi maraq turizminin mahiyyəti və vəzifələri.....	6
1.2.Xüsusi maraq turizminin amilləri.....	10
1.3. Xüsusi maraq turizminin tədqiqi metodları.....	20

II FƏSİL. SAĞLAMLIQ TURİZMİNİN TƏHLİLİ VƏ ƏSAS AMİLLƏRİ

2.1.Sağlamlıq turizminin təhlili və əsas amilləri.....	28
2.2.Təhsil turizminin əsas istiqamətləri.....	34
2.3. Kənd turizminin xüsusiyyətləri.....	37

III FƏSİL. XÜSUSİ MARAQ TURİZMİNİN STRATEJİ PLANLAŞMASI

3.1. Xüsusi maraq turizminin strateji planlaşması.....	46
3.2. Xüsusi maraq turizminin sahibkarlıq planlaşması.....	53
3.3.Aqroturizm və ekoturizmin planlaşması.....	59

NƏTİCƏ VƏ TƏKLİFLƏR.....	68
---------------------------------	-----------

İSTİFADƏ OLUNMUŞ ƏDƏBİYYAT.....	72
--	-----------

GİRİŞ

Müasir şəraitdə turizmin inkişafının məqsədli və təyinatına görə ixtisaslaşması yeni sahələrin formalaşmasına səbəb olur. Belə sahələrdən xüsusi maraq turizmi adı altında bir sıra sahələrin planlaşması təşkili və idarə edilməsi xüsusi turizm obyektidir. Xüsusi maraq turizmi turizstlərin məqəd və motivinə uyğun şəraitin yaradılması ilə mümkün olur.

Turizmin ayrı-ayrı funksional vəzifələri ümumi infrastrukturla yanaşı, xüsusi infrastruktur da tələb edir. Bu baxımdan dissertasiya işinin aktuallığı onun nəzəri və praktiki xüsusiyyətləri ilə seçilir.

Dissertasiya işinin aktuallığı, həmçinin praktiki istiqamətləri kommersiya və sosial, regional məqsədlərə uyğun turist obyektlərinin təşkili ilə bağlıdır.

Dissertasiya işinin məqsədi xüsusi maraq turizminin formalaşması və idarəedilməsinin tədqiqinin metodoloji əsaslarını yaratmaq və onun əsas istiqamətlərinin dinamikasını verməkdir.

Dissertasiya işinin məqsədi onun əsas vəzifələrini yaradır:

- xüsusi maraq turizminin mahiyyəti və əsas vəzifələrini əsaslandırmaq;
- xüsusi maraq turizminin amillərini əsaslandırmaq;
- xüsusi maraq turizminin istiqamətlərini vermək;
- sağlamlıq və təhsil turizminin xüsusiyyətlərini açmaqla onun təşkili və idarə edilməsini vermək;
- kənd turizminin məqsədini və əsas vəzifələrini açmaq;
- xüsusi maraq turizminin planlaşmasını vermək;

Dissertasiyanın obyektini xüsusi maraq turizminin fəaliyyəti və onun müəssisələri təşkil edir.

Dissertasiyanın predmetini xüsusi maraq turizm fəaliyyətinin təşkili və idarə edilməsi təşkil edir.

Dissertasiyanın metodoloji əsasını xüsusi maraq turizminin qiymətləndirilməsi, ayrı ayrı fəaliyyət növlərinin xüsusiyyətlərini, göstəricilərinin və idarə edilməsi mexanizmlərinin tərtibi və tətbiqi təşkil edir.

Dissertasiya işinin metodoloji əsasını xüsusi maraq turizminə aid qanunlar, milli iqtisadiyyatın və onun sahələrinin inkişafına aid yol xəritəsinin əsasları və turizm nazirliyinin normativ hüquqi metodları daxildir.

Dissertasiyanın informasiya bazasını turizmin dinamikasına dair sistemativ materiallar ayrı-ayrı turizm sahələrinin inkişafı və dinamikası və turizmin tənzimlənməsinə dair dövlət proqramlarının əsas müddəaları, proqnozları və öhdəliklər daxildir.

Dissertasiya işinin elmi yeniliyi aşağıdakı istiqamətləri əhatə edir:

- xüsusi maraq turizminin mahiyyəti açılır və onun vəzifələrinin sosial-iqtisadi rolu qiymətləndirilir;
- xüsusi maraq turizminin əsas istiqamətləri və xüsusiyyətləri və ərazi problemləri əsaslandırılır;
- xüsusi maraq turizminin amilləri və onların təsirinin sosial-iqtisadi rolu açılır;
- xüsusi maraq turizminin təhsil, sağlamlıq və kənd turizm sahələri üzrə əsas xüsusiyyətlərini təhlil etməklə, onların normativi müəyyən edilir;
- xüsusi maraq turizminin planlaşması metodları və strateji proqnoz metodikası verilir;
- aqroturizm sferası sahəsində turizmin planlaşması üsulları və kənd təsərrüfatının inkişaf istiqamətləri əsaslandırılır.

Dissertasiya işinin nəzəri və praktiki əhəmiyyəti - onun ölkə iqtisadiyyatının praktiki istiqamətləri ilə tarazlı inkişafda rolunu müəyyən etməklə praktiki rolunu göstərməkdir. Xüsusi maraq turizmi məqsəd, resurs və texnologiyaların tarazlı inkişaf strategiyasına əsaslanır.

Dissertasiyanın nəticələri ölkədə turizm fəaliyyətinin əsas istiqamətlərini inkişaf etdirmək üçün elmi proqnozların verilməsinə imkan verir.

Dissertasiyanın strukturu onun məqsəd və vəzifələrinə uyğun tərtib olunub.

Girişdə xüsusi maraq turizminin aktuallığı və əsas vəzifələri əsaslandırılır.

Birinci fəsildə xüsusi maraq turizminin nəzəri-metodoloji prinsipləri və əsas amilləri tədqiq edilir. Turizmin inkişafında xüsusi maraq turizminin rolu və əsas istiqamətlərinə baxılır. Xüsusi maraq turizminin xüsusiyyətləri, prinsipləri və metodları verilir.

İkinci fəsildə turizmin əsas istiqamətləri olan təhsil, sağlamlıq və aqrar turizmin formalaşması və dinamikası təşkil olunur. Xüsusi maraq turizminin məqsəd və resurslarının təhlili verilir.

Üçüncü fəsildə xüsusi maraq turizminin planlaşması və idarə edilməsinin təkmilləşməsi üsulları və mexanizmlərinə baxılır. Xüsusi maraq turizmində sahə, ərazi və dövlət maraqlarının tarazlaşması və vahid meyarlarla idarə edilməsi yollarına baxılır, aqroturizmin, kəndin və əhalinin sosial tələbatının ödənilməsində səmərəli təsirinin yüksəldilməsi yolları tədqiq olunur.

Dissertasiyanın məqsəd və nəticələri ayrı-ayrı sahələrin təşkili və idarə edilməsinə dair təklifləri əhatə edir.

I FƏSİL. XÜSUSİ MARAQ TURİZMINİN TƏDQIQININ NƏZƏRİ

METODOLOJİ ƏSASLARI

1.1.Xüsusi maraq turizminin mahiyyəti və vəzifələri

Turizmin inkişafında təsnifatlaşma metodologiyası olaraq məqsədlər, resurslar və təşkilati xüsusiyyətlər əsas götürülür. Bu baxımdan hər bir turizm fəaliyyəti ixtisaslaşır – turizm fəaliyyətinə görə ölkə ixtisaslaşması və region-sahə ixtisaslaşması baş verir. Xüsusi maraq turizminin arxasında obyekt və uyğun subyektlər məqsədə və resurslara görə qruplaşır. Azərbaycan Respublikasında coğrafi, iqlim və tarixi şərait xarici və daxili turistlərin tələbatını ödəyən sahələrə görə bölünür. Bu bölgü həmin ölkədə digər sahələrin xüsusi marağına görə qruplaşmasına, sistemli turizm təşkilinə metodiki əsas yaradır.

Xüsusi maraq turizminə yanaşma əsas meyardan baş verir:

- məqsədli yanaşma;
- resurs yanaşma.

Hər iki metodoloji yanaşmada elmi əsaslarla proqnozlaşma və inkişaf meylləri ölkə iqtisadiyyatının tarazlı inkişafı ilə baş verir.

Məqsədli yanaşma metodologiyası turizmin gəlirləri, onun sosial mahiyyəti və təşkili quruluşu əsas götürülür. Xüsusi maraq turizminin məqsədi turist tələbatı, turist müəssisəsinin iqtisadi səmərə ələd etməkdir.

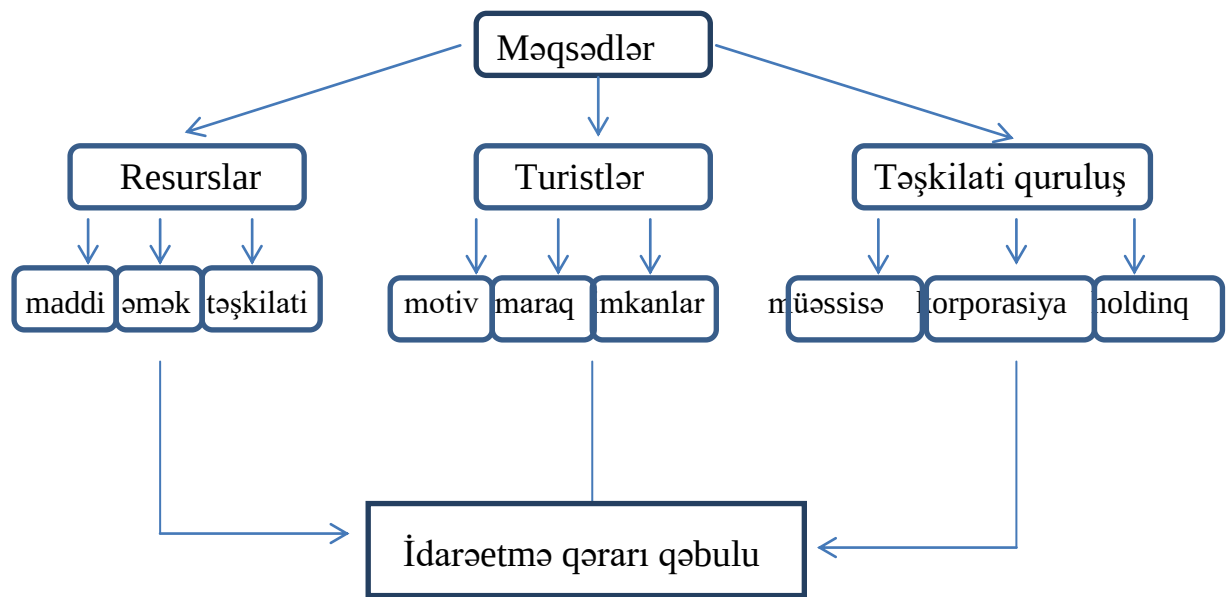
Prinsipial sxem olaraq xüsusi maraq turizminin məqsədlərini hər bir ölkədə özünün resursları ilə təşkil etmək olar. Belə ki, fərdi maraqlar, turist marağı, sosial və iqtisadi maraqlar ilə turizm müəssisələri və onların gəlirləri rəqabət qabiliyyətliliyi və sosial səmərəsi ilə ölçülür. Onun idarə edilməsi maraqlar üzərində qurulur.

Xüsusi maraq turizminin müxtəlif təsnifatı mövcuddur. Nəzəri və praktiki baxımdan onun təsnifatını ali və regional məqsədlərə görə bölmək olar. Xüsusi maraq turizminin aşağıdakı istiqamətlərini ayırmaq olar:

- təhsil turizmi və məşğulluq;
- sağlamlıq turizmi və ekoloji tarazlıq;

- işgüzar turizm və sahibkarlığın inkişafı;
- kommersiya təyinatlı xidmət turizmi;
- qonaqpərvərlik turizmi;
- etnik turizm və qohumluq əlaqələri;
- macəra turizmi;
- əyləncə turizmi;
- tarixi və tanışlıq turizmi;
- mədəni əməkdaşlıq və multikulturalizm turizmi

Təbii ki, yuxarıdakı turizm sahələrinin vəzifələri və resursları onlardan istifadə mexanizmlərini yaradır. Xüsusi maraq turizminin prinsipial sxemini aşağıdakı kimi ifadə etmək olar:

Sxem 1.1. Xüsusi maraq turizminin formalaşması amilləri

Turistlərin motivə görə paylanması onun məqsədlərinin prioritetliyini müəyyənləşdirir. Azərbaycan Respublikasının əhalisinin demoqrafik tərkibi, onun məşğulluq səviyyəsi, sərbəst vaxt balansı onun turizm prioritetliyində seçimini müəyyənləşdirir. Təbii ki, məşğulluq səviyyəsi turizmin xarakterini və məqsədini müəyyənləşdirir:

Əhalinin artımı, onun sosial-demoqrafik xarakteristikası, məşğulluğu turist axınının və yerli turizmin xüsusiyyətlərini əsaslandırır. Gəlmə turizmdə isə xarici ölkələrin axını, onların tələbi, həyat səviyyəsi və turizm xidmətinin keyfiyyəti və onun göstəricilərinin turizm xidmətinə uyğunluğu ilə artır. 2016-cı ildə 1 milyon 700 minə yaxın gəlmə turizmi qeydə alınmışdır. Onlar ərəb ölkələri, Rusiya, İran və Türkiyədən daha üstün artım tempinə malikdir. Bu ölkələrdən turistlərin məqsədi bir sıra parametrlərlə izah oluna bilər. Fikrimizcə, aşağıdakı amillər məqsədli turizmə təsir edir:

- təbii-coğrafi şərait, mövsümi xarakterli turizm ehtiyatları;
- milli mətbəx, qida məhsullarının keyfiyyəti, təbiiyi və ucuzluğu;
- tarixi abidələrin, ekoloji mühitin və ucuz xidmətin formalaşması;
- macəra turizminin potensial imkanları;
- işgüzar turizmin inkişafı və biznes mühitinin genişlənməsi;
- yaşıl turizmin imkanları;
- tranzit və kommunikasiyaların genişlənməsi;
- idarəetmə və təşkilati sistemdə beynəlxalq standartlara uyğun islahatlar və turistlərin təhlükəsizliyinə yönəldilməsi tədbirləri;
- əhalinin tələbatı

Xüsusi maraq turizminin vəzifələri uyğun olaraq tələbat sistemində uyğun təsnifatlaşdırılır. Makrosəviyyəvi vəzifə olaraq ölkə iqtisadiyyatının struktur siyasəti və qeyri-maddi strukturunun inkişafına üstünlük verməkdir. Onun sahibkarlıq funksiyası gəlirlilik, iş yerləri və regionların sosial inkişafına yönəlməsidir.

Xüsusi maraq turizmi resurslara və turistlərin seçiminə görə təşkil olunur. Belə ki, komersiya marağı və innovasiyanın səmərəli istifadəsi resurslara və tələbata söykənir. Xüsusi maraq turizminin vəzifələri iqtisadiyyatda baş verən struktur dəyişmələrinin əsasında inkişaf etdirilir. Onun tədqiqi metodologiyası iqtisadiyyatın struktur dəyişmələri ilə planlaşdırılır. Ölkədə turizmə tələbat daxili və xarici turistlərin axınına və turizm dövriyyəsinə cəlb olunan resurslar arasında qarşılıqlı asılılıq əmsallarına görə qiymətləndirilir:

Xüsusi marağ turizminin sahə-ərazi ixtisaslaşması resursların bölgüsünü formalaşdırır. Xüsusi marağ turizmində daxili turizmi təşkil etmək üçün əhalinin turizm tələbatı və onun dəyişmə amilləri nəzərə alınır. Funksional mənada turizmin idarə edilməsi vahid meyarlar ilə deyil, kompleks məqsədlər ilə reallaşır:

$$(M,R)_{min}$$

burada M –məqsəd, R – real turizm dövriyyəsidir.

Funksional təyinatına görə xüsusi marağ turizmi çoxşaxəli və variantlı metodlarla həll olunur.

Xüsusi marağ turizmində prioritetlər, sahə marağı daima üstünlük təşkil edir. Xüsusi marağ turizminə uyğun digər sahələrin inkişafı təşkil olunur.

Respublikada biznes mühiti rəqabət qabiliyyətli istehsal və xidmət fəaliyyəti turizmə olan tələbatı, onun xüsusi formalarını zəruriləşdirir.

Daha çox əhalinin sağlamlığı və həyat səviyyəsi arasında asılılıq turizmin motivini formalaşdırır.

Ticarət məqsədləri və mədəni əlaqələrin genişlənməsi turizmin işgüzar formasını və mədəni məqsədlər üçün xaricə axınını artırır.

Xüsusi marağ turizminin formalaşması onun potensialı, təşkilati-iqtisadi problemləri, tənzimləmə mexanizmlərini yaradır. O cümlədən, resurslarda istifadə texnologiyasını, xüsusi infrastruktur sferasını formalaşdırır. Hər bir növ turizmin rəqabət mühiti şəraitində idarəetmə mexanizmlərini əmələ gətirir. Ölkə iqtisadiyyatının ixtisaslaşması istiqamətləri yaranır. Komplekslik bir sıra vəzifələrin qarşılıqlı əlaqəsinə uyğunmarağ tənzimləmə mexanizmlərini əmələ gətirir.

Azərbaycan Respublikasında daxili və xarici xüsusi marağ turizmləri regional klasterlərin, turizm parklarının və komplekslərin yaradılması strategiyasını hazırlayır. O cümlədən bələdiyyə, dövlət və sahibkarlıq fəaliyyətinin əsas mahiyyətini, idarəetmə metodlarını əsaslandırır.

Xüsusi maraq turizminin xüsusiyyətləri onun vəzifələrinin sosial–iqtisadi nəticələrinin proqnozunda öz əksini tapır. Proqnozlaşdırma aşağıdakı istiqamətlərdə aparılır:

- regionun inkişafı məqsədi ilə;
- sosial məqsədlər;
- kommersiya məqsədləri;
- dövlətin büdcə və maliyyə ehtiyaclarını ödəmək məqsədi ilə;

Bütövlükdə turizmin proqnozu sosial siyasət və iqtisadi siyasətin tərkib hissəsidir.

1.2. Xüsusi maraq turizminin amilləri

Xüsusi maraq turizmi mürəkkəb, çoxşaxəli, çoxamilli problem olduğu üçün onun amilləri kompleks tədqiqat obyektidir.

Xüsusi maraq turizmi olaraq səhiyyə, təhsil, mədəniyyət və digər məqsədli fəaliyyət olmaqla onun ümumi və xüsusi amilləri mövcuddur. Bu amillərə aşağıdakılar daxildir:

- demoqrafik amillər;
- ehtiyatlar;
- iqtisadi inkişaf amilləri;
- resurslar;
- coğrafi amillər;
- kommersiya amilləri;

Hər bir amilin tərtibi və tədqiqi sahəsi olaraq sistemli yanaşma və kompleks qiymətləndirmə bu amilləri ölçməyə imkan verir.

Xüsusi maraq turizminin əsas amilləri demoqrafiya, həyat səviyyəsi və pulsuz xidmətin keyfiyyətinin qiyməti təşkil edir.

Çox amilləri nəzərə almaqla funksional model aşağıdakı kimi verilir:

$$XM(t) = f(D, HS, Q)$$

Burada X- xüsusi maraq turizminin artım dinamikası, D – demoqrafik dəyişmələr, HS- həyat səviyyəsinin dinamikası, Q – turizm xidmətinin qiymətidir.

Bu prosesləri qiymətləndirmək üçün amillər və turizm məhsulu arasındadinamik dəyişmələri elastiklik əmsalı ilə qiymətləndirmək olar. Demoqrafik dəyişmələr hər bir turistin yaşı, məşğulluğu, ölkə ünvanı, onun xüsusi maraq turizmində rolunu qiymətləndirir:

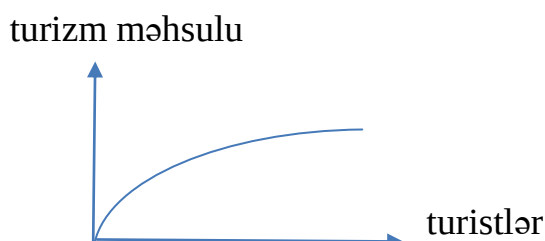
$$\Delta\alpha = \Delta D / \Delta XM(t)$$

Burada turizm amili ilə demoqrafik dəyişmələr arasında asılılıq tapılır.

Xüsusi maraq turizmində amillərin planlaşması və onların istifadəsi mexanizmləri, maraq və resurs modelinə uyğun təşkil olunur. Daha çox turist amili həmin turist marağının kəmiyyət və keyfiyyət göstəricisini formalaşdırır.

Resurs amili, təbii ki, turizm dövriyyəsinə cəlb olunan turizm potensialını özündə birləşdirir. Turizm amili olaraq şəxsi və resurs amili arasında əlaqə və əvəzetmə problemləri təşkil olunur.

Turizm məhsulunun artım tempi onun gəlirlərini və maliyyə mənbələrini formalaşdırır. Xüsusi maraq turizminin məhsulu xidmət və turizm sənayesinin konkret forması ilə müəyyənləşir. Turizm məhsulunun kəmiyyəti, keyfiyyəti və strukturu uyğun olaraq maraq turizminin miqyasını, həcmi müəyyənləşdirir. Xüsusi tələbat sistemi turistlərin məhsula görə planlaşması qanunu ilə müəyyənləşir. Əgər turizm məhsulunun dinamikası və turistlər arasında əlaqə üstlü funksiya ilə müəyyənləşir.

Turizmin amillərinin yaranması iqtisadi tənzimləmə metodologiyası ilə tərtib olunur. Məqsədə və son faydalılığa uyğun olaraq turizmin dövriyyəsi, məhsulu və qiymət və xərc modelləri tərtib olunur.

Xərc modeli turizmin gəlirliliyi və onun istifadəsində prioritetliyi müəyyənləşdirir.

Xüsusi maraq turizminin planlaşması amili olaraq turistlərin sayı, əsaslı vəsait qoyuluşu və sahibkarlıq fəaliyyəti ilə məşğul olmaq üçün yaradılan şərait nəzərdə tutulur.

Sahibkarlıq fəaliyyəti hər bir ölkədə özünün resursları və bazarı ilə müəyyənləşir. Turizm bazarı modeli olaraq tələb və təklif həmçinin qiymət və xidmət keyfiyyəti ilə müəyyənləşir. Turizmin amili olaraq təhsil sahəsi səhiyyə və ticarət dövriyyəsinin həcmi və strukturu ilə müəyyənləşir. Turizmin maraqlı olması subyekt və obyekt xüsusiyyətləri ilə infrastruktur təminatı ilə uyğunlaşır. Tələbə turizmi tamamilə kadr hazırlığına olan tələbatı ilə ölçülür.

Turizmin insan amili idarəetmə, qərar qəbulu və xidmət sferasında təsnifata uyğun ixtisaslaşır. Ali təhsil sistemi və sənaye kadrları, turizmin inkişafında potensialı formalaşdırır. Əsas amil olaraq maddi və insan amilini aşağıdakı istehsal funksiyası ilə ifadə etmək olar:

$$Y = A^{\alpha} B^{\beta} C^{\gamma}$$

Burada A – maddi resurslar, B – insanın bacarığı, C- idarəetmə təcrübəsidir.

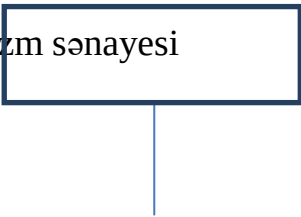
Turizmin ərazi amili sərhəd rayonları, azad iqtisadi zona və tranzit amili olaraq təsirlərlə ölçülür.

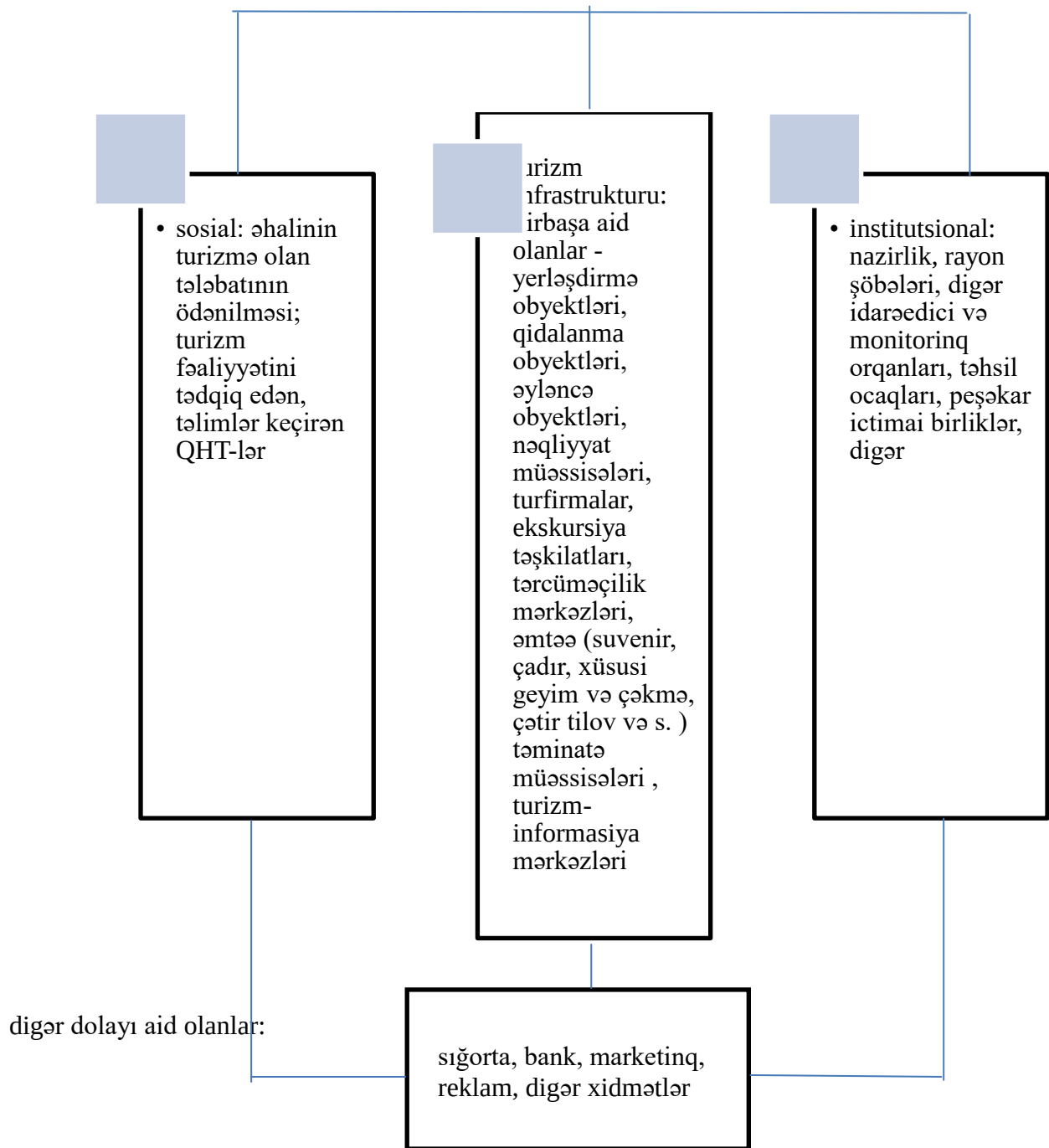
İnsan amili istehsal amili olmaqla yanaşı, təkmilləşir və təcrübə toplanır.

Turizmin inkişafı onun infrastruktur təminatı ilə açılır.

Sxematik olaraq turizmə təsir edən amillər xarici və daxili resurs, təşkilati amilləri əhatə edir.

Turizm sənayesi

Sxem 1.2. Turizm sənayesinin əhatə dairəsi

Beləliklə, turizm sənayesinin əhatə dairəsi üçtərəfli fəaliyyəti özünə cəlb edir: sosial - əhalinin turizmə olan tələbatını ödəmək; istehsalat və ya turizm infrastrukturunu – turizm biznesindən mənfəətin əldə edilməsi, yəni turistlərə xidmət göstərən müəssisələr kompleksi; institutsional – turizm sahəsinin müxtəlif strukturlar tərəfindən tənzimlənməsi və monitoring keçirilməsi, təhsilin təşkili. İstehsalat

fəaliyyət forması turizm infrastrukturunu tam əhatə etdiyi kimi, sosial formaya aid olan fəaliyyəti də tam təmin etmiş olur. Səfərdə olanlara turist –ekskursiya xidmətlərinin göstərilməsi onların mənəvi və fiziki istirahətə, müalicəyə, işgüzar tələblərin normal keçməsi üçün müvafiq şəraitin yaradılmasına yönəldilmiş bir fəaliyyətdir.

Turizmin inkişafı regionun turizm infrastrukturunun aşağıdakı fəaliyyət istiqamətlərini müəyyən edir:

- mülkiyyət formasından asılı olmayaraq, sənaye infrastrukturuna daxil olan müəssisələrin yalnız fəaliyyətini deyil, eyni zamanda effektiv və davamlı inkişafını təyin etmək;
- infrastruktura daxil olan müəssisələrin yeni partnyor əlaqələrinin yaranmasına şərait yaratmaq;
- infrastruktura daxil olan müəssisələrin funksional ixtisaslaşmasını, buraxılış imkanlarını nəzərə almaqla müəyyən tələbləri qoymaq;
- sənaye tərəfindən turizmə daxil olan turizm bazarının bütün müəssisələrinə (dislokasiyası, işgüzar xidmətlərin qiyməti, real imkanlar barədə məlumatların alınması və s.) elə mühit yaradılmalıdır ki, turizm biznesinin inkişafı və təkmilləşməsi üçün hər cür imkanlar (informasiya bazarlarına daxil olmaq, kadrların hazırlanması və ixtisas səviyyəsini artırmaq, hüquqi məsləhətlər almaq və s.) olsun;
- turizmin fəaliyyəti və inkişafı ilə bağlı qəbul olunmuş qanunvericilik aktları, standart və normativləri barədə müəssisələri vaxtında məlumatlandırması, habelə turizm bazarında xidmətlərinin monitorinqinin aparılması.

Regionun turizm infrastrukturunun inkişafında problem onun ayrı-ayrı bölmələrində baş verən problemlərdən ibarətdir. Regionda infrastrukturun əyləncə bölməsi – akvapark, attraksion, çimərliklərin istifadəsinə yerli spesifik xüsusiyyətlərə uyğun təşkil olunur.

Fəaliyyətdə olan bütün kəndlərin ərazi üzrə məskunlaşması, özünün tabeliyində olan mülkiyyət formaları milli əmək bölgüsü sistemi əsasında inkişaf etməsi ölkənin bütöv iqtisadi sisteminin bir hissəsi kimi özünü göstərir. Kəndin təbii-coğrafi və torpaq resursları və əhalinin həyat səviyyəsinin mövcud vəziyyəti bir sıra istehsal və xidmət sferasının inkişafı üçün səmərəlilik baxımından müxtəlifdir. Ona görə də inzibati-ərazi rayonlaşma zamanı kəndin regional xüsusiyyətləri məkanca yerləşmə zonaları, ixtisaslaşma səviyyəsi və resurs müxtəlifliyi nəzərə alınır. Kəndin iqtisadi mahiyyətində onun renta (gəlir) yaratmaq xüsusiyyətləri fərqlidir. Bu da kəndlərin müxtəlif reyflelərə malik olması, torpaqların münbitliyinin fərqli olması şərtləri ilə müəyyən olunur. Kəndin təsərrüfat fəaliyyətində digər xüsusiyyətlərdən biri də onun istehsal, bölgü, mübadilə və istehlak sistemində özünü daha da fəal göstərməsi və əsasən emal sənayesinin kənddə yerləşməsidir.

Kənd əhalisinin məşğulluğu, regionda və kəndin ərazisində kənd təsərrüfatı və sənaye sahələrinin həmçinin istehsal və sosial infrastruktur obyektlərinin mövcud olması onların fəaliyyətinin sosial nəticəsini qiymətləndirməyə imkan verir. Kənd əhalisinin gəlirləri, onların istehlak quruluşu, ev təsərrüfatı və əmtəə bazarında tələb və təklifin nisbəti kəndin fəaliyyətini iqtisadi cəhətdən ölçməyə şərait yaradır. Kəndin sosial-iqtisadi cəhətdən əhəmiyyətli olması turizm potensialından istifadə olunmasını şərtləndirir.

Kənd əhalisinin məşğulluğu əhalinin gəlirlərinin artması, onların istehlakın strukturunda baş verən dəyişikliklər alıcılıq qabiliyyətini daha da yaxşılaşdırır. Kənddə ticarətin inkişafı, bazar strukturaları, təhsil, səhiyyə və ev təsərrüfatı ilə bağlı xidmət infrastrukturunu özünün maddi əşya və pul mənbələrinə görə fərqlənir.

Azərbaycanın coğrafi və iqtisadi potensialının 50%-ə qədəri regionlarda və kənd yerlərində yerləşir. Kəndlər təbii ehtiyatları olan dağ, əmək və torpaq resursları ilə sıx əlaqəlidir. Bu resurslardan bazar tipli inkişaf strategiyası şəraitində daha səmərəli istifadə etmək olduqca zəruridir. Kəndin sosial-iqtisadi inkişafı, onun resurs potensialının xarici turizm üçün faydalılığı regional turizmə şərait yaradır. İqtisadi cəhətdən oxşar iqtisadi zonalar resursların birgə təşkili və istifadəsi üçün turizm

obyektlərinin tikilməsinə və genişlənməsinə üstünlük verirlər. Kənd təsərrüfatı məhsullarının həcmi, onların istehlak quruluşunun fərqli olması regionlarda turizm sənayesinin inkişafına müxtəlif aspektdən yanaşmağı tələb edir.

Kənd əhalisinin təbii artımı onun məşğulluğu, əmək və istehlak bazarında kənd təsərrüfatının və kəndin rolunun artması son nəticədə prioritet istiqamət kimi turizm sənayesinin və turizm infrastrukturunun formalaşmasına şərait yaradır. Kəndin ərazisində olan infrastruktur obyektləri, mehmanxana və fərdi evlər, emal müəssisələri, kənd əhalisinin məhsulunun alışı və satışının təşkili obyektləri turizmin daha faydalı olmasını nümayiş etdirir. Kəndin fəaliyyətində və mövcud resurslardan səmərəli istifadə olunmasında son məqsəd iqtisadi artıma nail olunmasıdır. İqtisadi artım səviyyəsinin yüksəlməsi əks təqdirdə turizm sferasına investisiya qoyuluşunun genişlənməsinə bir-başə təsir göstərir. Ev təsərrüfatında məşğulluq, onun məhsulu və artan əmək ehtiyatları turizmin inkişafı üçün resurs bazasını təşkil edir.

Turizmin seqmentləşməsi kənd əhalisinin və kəndə gələn turistlərin, yaxud işgüzar sahibkarlıq fəaliyyəti ilə daha çox bağlıdır. Turizm sferasına yönəlmiş məşğulluq fəaliyyəti xırda, orta biznesin formalaşmasına bilavasitə təsir edir. Turizmdə əməyin xarakteri və onun fəaliyyət növləri üzrə ixtisaslaşması daha çox qadın əməyinə, uşaq fəaliyyətinə və işləməyən pensiyaçıların əməyinə əsaslanılır. Bu da kənd yerlərində əmək qabiliyyət olan qadınların və ev təsərrüfatı ilə məşğul olan ailələrin əməyinin turizm sferasına cəlb olunmasına və xidmət növlərinin inkişafına şərait yaradır. Turizmin inkişafı kənd əhalisinin torpaq və ev təsərrüfatı ilə daha çox bağlı olmasına təsir edir. Bu da mövsümü vaxtlarda kənd əhalisinin fəallığını artırır, kəndə gələn respublika və xarici vətəndaşların xidməti üçün yerli əhalini fəallaşdırır.

Turizmin inkişafı, kəndin sosial-iqtisadi inkişaf problemlərindən ona bilavasitə təsir edən sosial, iqtisadi, texniki və ekoloji amillərdən daha çox asılıdır.

Azərbaycanın sosial-iqtisadi inkişafı məqsədilə ayrı-ayrı sahələrinin potensialının iqtisadi dövriyyəyə cəlb olunması əhalinin məskunlaşmasına, maddi və mənəvi rifahının yüksəldilməsinə şərait yaradır. Belə prioritetlər prizmasında turizmin

inkişafı biznes və sahibkarlıq fəaliyyətinin genişlənməsinə və iqtisadiyyatın kompleks inkişafına təsir göstərir.

Ona görə də turizmin inkişafı məqsədyönlü transformasiya sisteminin tərkib hissəsi kimi qəbul oluna bilər. Azərbaycan kəndinin iqtisadi və sosial statusu onun mövcud vəziyyəti və inkişaf meyilləri, turizmin inkişafının güclü amili kimi çıxış etməyə imkan verir. Respublika əhalisinin yarısının kəndlərdə olması, sosial obyektlərin və insanın inkişafı üçün təhsil, səhiyyə və məskunlaşma problemlərinin həlli müasir kəndlərin rolunun daha da genişlənməsini və şəhərlə kənd arasında mühüm fərqlərin aradan qaldırılmasını əks etdirir. Müasir kəndin və şəhərin inkişafı turizmin bütün formalarının inkişafına, şərait yaradır ki, bu da ölkənin gəlirlərinin artmasına təsir göstərir.

Kəndin sosial-iqtisadi inkişafında turizmin rolu aşağıdakı istiqamətlərdə özünü reallaşdırır:

- kənd əhalisinin məşğulluğu və onun xırda biznes fəaliyyəti və fərdi xidmət sferası genişlənir;
- əhalinin ev təsərrüfatı məhsullarından xarici və yerli turistlər üçün istehlak, məhsul və xidmət istehlakı kimi istifadə olunur;
- regionun turizm infrastrukturunu üçün iqtisadi və sahə resursların intensivliyi, məqsədli təyinatı genişlənir;
- turizm sahəsində istifadə olunan təbii və yerli resurslara görə ödəmələr artır ki, bu da ərazinin maliyyə balansını və maliyyə resurs tarazlığını formalaşdırır;
- kənd əhalisinin xüsusi mülkiyyətindən və daşınmaz əmlakından istifadəyə görə ailə gəlirləri formalaşır;
- turizmin inkişafı kəndin sosial infrastruktur sferasını, rekreasiya obyektlərinin, səhiyyə və idman müəssisələrinin, genişlənməsi və onların keyfiyyətinin yaxşılaşması meyillərini artırır;
- turizm sferası regionda əhali üçün beynəlxalq əlaqələri sürətləndirən bank, kommunikasiya, yol və mehmanxana təsərrüfatı, ictimai iaşə obyektlərini

artırmaqla daha çox kompleks ərazi məskunlaşma sferası yaradır ki, bu da öz növbəsində kəndin aqlomerasiya səmərəliliyini yüksəldir.

Turizmin bir sıra prioritet sahələri həmin regionda mövcud resurs potensialından istifadə olunmasına, ixtisaslaşma səviyyəsinin yüksəlməsinə təsir edir. Bu problemlərin həlli yolları bir sıra makro iqtisadi tədbirlər və konkret proqramlar əsasında reallaşır. Belə ki, respublikada müasir iqtisadi artımın perspektivdə turizmin inkişafı ilə təmin edilməsi konsepsiyası üçün büdcə xərclərinin və yerli gəlirlərin, əhali gəlirlərinin bu sahədə istifadəsinin stimullaşdırılması yolları tapılır. Daha çox xarakterik cəhət kənddə sahibkarlığın inkişafı üçün investisiya qoyuluşlarının təkmilləşdirilməsi əsas rol oynayır.

Turizmin regional inkişafı respublikada regionlararası və sahələrarası iqtisadi və sosial əlaqələrin vahidliyi və onların sistem halında fəaliyyəti əsasında mümkün olur. Belə ki, regionlararası infrastruktur layihələri turizmin respublikada vahid maraqlar əsasında inkişafı təmin edir. Turizmin layihələrinin iri olması bütövlükdə resurs potensialını cəmləşdirir və onlardan səmərəli istifadəsinə şərait yaradır.

Turizmin məqsədlərinin prioritetliyi hər bir ölkədə turistlərin maraqları ilə bağlıdır. İdxal məhsullarına olan ehtiyac xarici işgüzar məqsədə respublikaya gələn turistlərin sayını artırır. İşgüzar səfərlər daha çox biznes mühiti, respublikada resursların turizm dövriliyyəsinə cəlb edilməsində yaradılan qanunvericilik bazasının möhkəmliyi və stimullaşdırıcı mexanizmlərin rolunun artması ilə bağlıdır.

Turizmin regional istiqaməti, mərkəzləşdirilmiş maliyyə, təşkilatı quruluşu bir sıra qanunların fəaliyyəti və həmçinin yaradılan mühitlə bağlıdır. Müasir şəraitdə kəndin və ərazilərin assosiasiya olunmuş təsərrüfat formaları turizmin müştərək formalarını artırmağa imkan verir. Turizmin mülkiyyət formalarından asılılığı, onun təşkilində sənaye və kənd təsərrüfatının rolu və onların qarşılıqlı əlaqəsi turizmin perspektiv imkanlarını artırır.

Şəhər aqlomerasiyası və məskunlaşma problemləri regionlarda və kənd ərazisində turizmin inkişafına təsir edir. Daha çox xarakterik cəhət odur ki, dağ regionlarında əhəlinin məskunlaşması kəndin və şəhərin ərzaq təminatında əlaqəli

infrastruktur sahələri vahid yaradır ki, bu da turizm xidməti üçün şərait yaradır. Kəndin kompleks iqtisadi və sosial inkişaf şəraiti uyğun olaraq turizm müəssisələri və turizm planlaşmasında rəqabət mühiti yaradır. Daha çox səmərəli turizm fəaliyyəti davamlı rəqabətə əlverişli şərait yaradır.

Kənd əhalisinin təbii artımı, məskunlaşma dərəcəsi, məşğulluq və gəlirlər turizmin inkişafını həvəsləndirir. Kənd əhalisinin yoxsulluq səviyyəsinin və onların təminatının aşağı olması turizmin xərc strukturu və investisiya mənbəyi kimi gəlirlərin azalmasına təsir edir.

Kənd yerlərində və kənd təsərrüfatında xüsusi sahibkarlıq fəaliyyəti turizmin inkişafı üçün bazar tələbi və təklifinin formalaşma mənbələri kimi çıxış edir. Kənd regionlarında ev təsərrüfatlarının fiziki şəxs kimi sahibkarlıq fəaliyyəti ilə məşğul olanlarının sayının artması əmtəə və xidmət bazarında istehlak sferasında natural təsərrüfatların rolunu artırır. Azərbaycan kəndinin turizm fəaliyyəti sahəsində rolunu genişləndirmək üçün bütün imkanları əsas iki istiqamətdə qruplaşdırmaq olar:

1. Təbii artımın və orta ömür səviyyəsinin yüksək olması, bununla da davamlı turizm inkişaf strategiyasına nail olması;
2. Kənd yerlərində yerli təsərrüfat üçün bütün ailə üzvlərinin turizm dövriyyəsinə cəlb edilməsi, onların məcmu gəlirlərin artması;

Turizmin inkişafının ərazi təşkili vahid turizm komplekslərinin yaradılması ilə baş verir. Turizm sferasında əmək bölgüsü biri-birini tamamlayan kompleks fəaliyyətləri və şəraitlərin məcmu kimi sistem halında birləşdirir.

Turizmin kənd təsərrüfatı kompleksində idarə olunması təşkilati-iqtisadi tənzimlənmə mexanizmləri əsasında baş verir.

Respublikada kəndin sosial-iqtisadi vəziyyəti və onun tarazlı inkişafı, sahə və ərazi strukturlarının təkmilləşdirilməsi əsasında baş verir. Bu problem maliyyə və iqtisadiyyata yardım konsepsiyası və onun səmərəli reallaşması əsasında mümkündür. Turizmin tarazlı inkişafı dövlət, yerli və əhali büdcələrinin formalaşmasına birbaşa təsir edir. Bu baxımdan dövlət büdcəsinin gəlirlərinin formalaşmasında kəndin ərazisi üçün xərclərinin artırılması məqsədi ilə vergilər

azaldılır və ya ayrı-ayrı xərclər üçün güzəştlər verilir. Kənd təsərrüfatında doqquz forma vergidən iki vergi – torpaq və əmlak vergisinin saxlanması və onların gəlirlərinin yerli büdcəyə daxil olması həmin ərazilərin kompleks inkişafı üçün şərait yaradır.

Azərbaycan Respublikasının dövlət büdcəsinin xərc strukturunda sahibkarlığa kömək milli fondunun artırılması, ondan istifadəsi istiqamətlərinin genişlənməsi istiqamətləri turizmin inkişafı üçün kəndin və kənd təsərrüfatının rolunu daha da artırır.

Kənd əhalisinin məşğulluğunun əsas istiqaməti kimi ev təsərrüfatı və xidmət sferası üstünlük təşkil edir. Daha çevik bazar tələbatına əsaslanan ev təsərrüfatı öz əmlakının strukturu ilə səciyyələnir. Ev təsərrüfatında natural istehlak üçün təsərrüfatdan alınan məhsullar və satış üçün bazara çıxan məhsullar özünü göstərir. O cümlədən, liberallaşma səviyyəsi yuxarı olan ev təsərrüfatı, sahibkarlıq fəaliyyəti və fərdi xidmət yerli tələbatə və əraziyə gələn turistlərin tələbatına uyğun təkmilləşir.

Turizmin inkişafı kənd əhalisinin yerli turizm müəssisələrinə üstünlük verməsi ilə səciyyələnir. Çünki mövsümü xarakterdə olan kənd təsərrüfatı və yaxud kənd əhalisinin məşğulluğunun digər növləri respublikadan kənarda deyil, yaxın radiusda turizm xidmətindən istifadə edilməsini zəruriləşdirir. Əhalinin xaricə axını kənd əhalisinin əldə etdiyi nominal gəlirlərin az və xərclərin isə çox olmasından asılıdır. Kənd əhalisinin nəgd pulla təchizat imkanları şəhər və ölkə ilə müqayisədə xeyli dərəcədə aşağıdır. Ona görə də kənd əhalisi bir sıra müalicə və istirahətə olan tələbatını ölkə daxilində reallaşdırır. Kəndin özündə turizm tələbatı, onun ödənilməsi formaları xeyli dərəcədə geri qalır.

1.3. Xüsusi maraq turizminin tədqiqi metodları

Tədqiqat obyektı olaraq xüsusi maraq turizmi səbəb və nəticə əlaqələrinin, amillərin təsirinin ölçülməsi metodologiyasına əsaslanır. Daha çox amillərin təsiri və

həmin amillərin seçilməsi, istifadəsi yollarının tədqiqi metodlarını əhatə edir. Sistem təhlil və proqnoz metodologiyasına uyğun olaraq turizmin tədqiqi sahə, ərazi, funksional vəzifə və təşkilati quruluş olaraq formaya görə öyrənilir. Turizm sistemi aşağıdakı maraqları əhatə edir:

- a) regional maraq;
- b) iqtisadi maraq;
- c) sahə marağı;
- d) motivə görə maraq;
- e) differensial maraq;
- f) turizm marağı;
- g) ölkənin təhlükəsizlik marağı;
- h) integrasiya marağı;

Turizmin məqsəd və vəzifələrinə görə formalaşması onun ierarxiya strukturunu formalaşdırır. Məqsədlər və prioritetlər öz vacibliyinə görə ixtisaslaşır. Belə ki, Azərbaycanda təhsilin səhiyyə maraqları turizm ilə bağlılıq dərəcəsindən asılı olaraq eyni strukturda – klasterdə birləşir. Şaxələnmə səviyyəsi turizmin inkişafına şərait yaradır. Bu şaxələri seçməklə turizmin məqsədlər və resuslar ağacını təsvir etmək olar. Turizmin tədqiqi onun məhsulunun strateji planlaşma və marketinq planlaşması ilə təsvir olunur.

Turizmin sahə tədqiqi onun məqsədə nail olmaqda iqtisadi xərcləri və sosial səmərəsi ilə müəyyənləşir. Hər resursa görə əldə olunan məhsul onun xüsusi səmərəsini ifadə edir:

$$E = \Delta M / \Delta X$$

Burada E – effekt, ΔM – məhsulun artımı, ΔX – xərcin artımıdır.

Turizmin səmərəsi xüsusi maraqlar və integral səmərə ilə ölçülür. Hər bir qərar qəbulunda Δx_i artımı baş verərsə, ona məhdud çərçivədə amillər daxilində turizm effekti integral formada ifadə olunur:

$$E = \int_{min}^{max} \frac{\Delta M}{\Delta X_i}$$

Burada E-integral səmərədir.

Turizmin xüsusişməsi hər bir məhsulun, xidmətin və qərarın bir-birinə və son nəticəyə olan təsiri ilə ölçülür. Hər bir qərar qəbulunda maraqların uzlaşması, yaxud bir-birini dəf etməsi multiplikasiya səmərəsinin azalmasına səbəb olur.

Turizmin xüsusi növləri məqsədyönlü idarəetmə obyektidir. Onun daxilində ixtisaslaşma, restrukturizasiya və əvəzetmə prosesi təşkil olunur.

İdarəetmə metodologiyası planlaşma və qərar qəbulu mərhələləri ilə ölçülür. Strateji planlaşma hər bir turizm növünün və onun ehtiyatlarının balans əlaqəsi və istifadəsi ilə həll olunur.

Bəzi ədəbiyyatlarda turizm ehtiyatları turizm potensialı kimi istifadə olunur. Turizm ehtiyatları səfər edən ölkənin (yerin) təbii, mədəni, tarixi, sağlamlaşdırma obyektləri və turistlərin ayrı-ayrılıqda və ya kompleks halında tələb və ehtiyaclarını təmin edə bilən, onların fiziki və mənəvi qüvvələrinin bərpası və inkişafına kömək edə bilən digər obyektlərin məcmuəsidir.

Turizmin resurs potensialına fondlar, infrastrukturilər və əmək resursları da daxil olmaqla üç resurs təminatı aid edilir.

$$Y = A^{\alpha} B^{\beta} C^{\mu}$$

Burada, Y - resurs təminatı;

A – maddi amillər;

B – əmək resursları;

C – təşkilatı quruluş;

α, β, μ - uyğun elastiklik əmsalı.

Hər bir regionda və təsərrüfat sahəsində, turizm obyektlərinin yerləşdiyi və inkişaf edildiyi məkanda sahə və ərazi maraqları bir-birilə üst-üstə düşür. Ərazinin lokal məqsədləri region çərçivəsindəki imkanlarla həll olunur. Fəaliyyətdə olan ayrı-ayrı turizm obyektlərinin özünəməxsus maraqları vardır. Ərazi potensialı həmin ərazinin turizm üçün əlverişli olan meşə, su, təbii-iqlim və həmçinin məskunlaşma mühitini əhatə edir. Ərazilərdə yerləşmə resurs potensialından asılı olaraq ixtisaslaşma səviyyəsi artır və məhsuldar qüvvələrin səmərəli surətdə yerləşmələri baş verir. Bunlarla yanaşı sahə və ərazilərdə turizmin resurs

potensialından səmərəli istifadə olunması məqsədi ilə güclü rəqabət mühiti formalaşır. Turizmdə rəqabət mühitinin formalaşması regionlarda əsas və köməkçi, istehsal və sosial infrastruktur sisteminin formalaşmasına birbaşa təsir göstərir. İnfrastruktur sisteminin tənzimlənməsi öz mahiyyəti etibarı ilə həm kəndin və kənd təsərrüfatı kompleksinin, sənayenin inkişafına şərait yaradır.

Ərazi və sahələrin iqtisadi və sosial potensialının turizm sferasına cəlb edilməsi yolu sahələrin formalaşması, çoxşaxəli resurslardan istifadə edilməsinə mühüm təsir göstərir. Turizm potensialının təsnifatı onların texnoloji xüsusiyyətlərinə, təkrar istehsaldakı roluna və təşkilati-iqtisadi və idarəetmə xüsusiyyətlərinə görə müəyyən edilir. Turizm potensialını aşağıdakı kimi təsnifləşdirmək olar: maddi-texniki baza; insan – əmək resursları; maliyyə – resursları; təbii-coğrafi resurslar; informasiya kommunikasiya resursları.

Turizmin maddi resursları bu sahəyə yönəldilən digər sahələrin və əhalinin xüsusi vəsaitlərinin həcmi, onların istifadə olunma intensivliyini və xarici ölkələrin maddi köməyini əhatə edir.

Turizm sferasında istifadə olunan maddi-maliyyə resurslarının intensiv artımı, turizm məhsuluna olan ehtiyaclar və hər vahid turist məhsuluna düşən iqtisadi və sosial səmərə ilə ölçülür.

Turizmin mülkiyyət formaları üzrə maddi-texniki bazası dövlət, sahibkarlar və xüsusi vəsaitlər üzrə yaranır. Bu təsnifat sistemi mülkiyyət formaları arasında rəqabət mühiti yaratmaq, mülkiyyət formaları ilə təsərrüfat formaları arasında əlaqəni dərinləşdirmək, həmçinin kənd və kənd təsərrüfatının daha çox özəl sektor kimi turizm dövryyəsinə cəlb edilməsini sürətləndirməkdən ibarətdir. Son illərdə Azərbaycanda turizm müəssisələrinin mülkiyyət növlərinə görə sayı dinamik olaraq artmışdır.

Turizm təşkilatları və turizm kadrları resurs potensialının insan amili olmaqla bu sahədə sifarişçilərin və turistlərin rahatlığına, onların zövqünə uyğun xidmətinin təşkilinə şərait yaradır. Artıq ölkədə belə işçi potensialı formalaşmış müəxəsislərin əməyinə görə yerləşdirilməsi və onların stimullaşması üçün şərait yaradılmasıdır.

Turizmin işçi potensialı dünya təcrübəsi və turizm sahəsində əmək verdişlərinə yiyələnən, müasir tələblərə cavabverən kadrların hazırlanmasını əhatə edir.

Turizm potensialının qiymətləndilməsin metodikasında ərazi, sahə, qlobal və lokal yollardan istifadə mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Qlobal məqsədlər üçün turizm potensialına bütövlükdə iqtisadi artım, onun hər nəfərə düşən həcmi və regionların iqtisadi-sosial resursları daxildir. İqtisadi artım dinamikasında sosial tərəqqi, həyat səviyyəsinin yüksəldilməsi imkanları əsas götürülür ki, bu da potensialı turizm sahəsinin inkişafına şərai yaradır.

Turizm müasir dünyada çoxşaxəli olmasını nəzərə alaraq, onu qlobal meyarlar və göstəricilər ilə qiymətləndirmək mümkündür.

Onun qlobal qiymətləndirilməsində turizm sahəsinə qoyulan vəsaitlərlə, onun son məhsulu arasındakı dinamik elastiklik əmsalı əsas götürülür.

$$G = \frac{\Delta Y}{\Delta TM}$$

Burada, G – turizm potensialının iqtisadi artma təsiri;

ΔY – iqtisadi artım;

ΔTM – turizm məhsulunun artım tempi.

Turizm sahəsi daha çox region potensialı kənd təsərrüfatı məhsulları, təbii resurslar və həmçinin ev təsərrüfatı ilə daha çox bağlıdır. Bu baxımdan hər bir sahənin son məhsulunun formalaşmasında digər fəaliyyət növləri və resursları «nüvə əmələgətirici» funksiyası kimi çıxış edir. Kənd təsərrüfatı və kəndin potensialı kənd turizmini və təbii sərvətlərdən istifadə istiqamətlərini müəyyənləşdirir. Belə ki, kənd əhalisinin həyat səviyyəsi, kənd təsərrüfatı məhsullarının dinamikası, onun emalı, ərzaq təminatı turizmin kompleks inkişafı üçün əlverişli şərait yaradır. Kəndin əhalisinin artması və kənd təsərrüfatında özəlləşmənin xüsusi çəkisi, məhsulların məhsulların istehsalı və istehlakı turizm axını üçün potensial imkan yaradır. Ona görə də kənd təsərrüfatı potensialının qiymətləndirilməsində onun fond quruluşu, məşğul olanların sayı və kənd təsərrüfatı məhsulunun dinamikası əsas rol oynayır.

Kəndin iqtisadi potensialı daha geniş strateji məqsədlər və resurslar ilə formalaşır. Kənd əhalisinin təbii artımı, onların həyat səviyyəsi və iqtisadi artımda

rolu, region turizmini stimullaşdırmağa imkan verir. Kəndin coğrafi potensialı, onun ərazi üzrə yerləşməsi və iqtisadi cəhətdən səmərəli təsərrüfat formaları, həmin ərazidə turizm obyektlərini genişləndirməyə imkan verir. Kənd əhalisinin sahibkarlıq fəaliyyəti, fiziki və hüquqi şəxs kimi turizmin inkişafına təkan verir.

Turizmin potensialının perspektiv istiqamətləri üçün daxili və xarici investisiya qoyuluşlarının həcmi artır və bütün mənbələr hesabına regionların infrastruktur siseminin yaxşılaşmasına və son nəticədə turizmin bütün sahələrinin genişlənməsinə şərait yaradır. Turizm sferasına investisiya vəsaitlərinin yönəldilməsində bütün növ kapital resurslarından səmərəli istifadə olunur və turizm sisteminin modernləşdirilməsi imkan yaradılır.

Turizmin inkişafına yönəldilən investisiya resursları turizm bazarının hərərəfli inkişafına və onun marketinq xidmətinin yaxşılaşmasına əlverişli mühit yaradır. İnvestisiyaların həcmi, onun strukturu, perspektiv inkişafı, maliyyə və maddi xərcləri, turist obyektlərinin fəaliyyətinin keyfiyyətinin yaxşılaşması, turizmin istehsal güclərinə və bazar tələbinə uyğun yerləşməsi metodları ilə idarə olunur.

Turizm potensialının strukturu, başlıca olaraq əsas fondlardan planlaşması və yeni texnologiyaya uyğun yeniləşməsi istiqamətlərini əhatə edir. Turizm xidməti əsasən kapital qoyuluşundan səmərəli istifadə olunması və məcmu məsrəflərin azaldılmasının qiymətləndirilməsi yolu ilə ölçülür. İqtisadi ədəbiyyatlarda bu sahələrin məsrəfləri gətirilmiş məsrəflərə uyğun müəyyənləşdirilir. Gətirilmiş məsrəflər cari və perspektiv xərclərin məcmusunu ifadə edir və vahid metodikası ilə müəyyənləşir. Turizm sahəsində hər bir resursun və yaxud məsrəfin normativ səmərəlilik əmsalı aşağıdakı kimidir.

Turizm təklifində başlıca məqsəd turizm resurslarının hansının daha artıq istifadə olunması və ya digər resursların yenidən dövriyyəyə cəlb olunması imkanlarını müəyyən etməlidir. Bu baxımdan turizm təklifi kimi istifadə olunmayan, turistlərin digər maraqlı sahələrə yönəldilməsi nəzərdən keçirilir. Turizm təklifinin qiymətləndirilməsi üçün aşağıdakı göstəricilərdən istifadə olunur.

a) turist qəbul edən ölkənin təbii xüsusiyyətləri (coğrafi vəziyyəti, iqlim xüsusiyyətləri, ərazi quruluşu, bitki örtüyü və heyvanlar aləmi);

b) turizm destinasiyasının sosial-mədəni mühiti (mədəniyyəti, adət-ənənələri, dünyəvi və dini quruluşu, qonaqpərvərliyi, milli mentaliteti);

c) turizm infrastrukturu. Bunlar ərazidəki müxtəlif təyinatlı yollar, kommunikasiya sistemləri, elektrik, su və qaz təchizatı, təmizləyici qurğular, mədəniyyət və istirahət müəssisələri kimi müəyyənləşdirilir.

Turizmdə ilkin təkliflə müqayisədə sonradan yaradılmış təklif yalnız turizm məqsədinə xidmət edir. Bunula belə bu təklifin özü də iki hissəyə bölünür. Bunlara turizm infrastrukturu və turizm suprastrukturu daxildir. Bundan əlavə turizm infrastrukturunun özünü də iki hissəyə ayırmaq olar. Turizmin inkişafı üçün infrastruktur və xüsusi turizm infrastrukturu. Turizmin inkişafı üçün nəzərdə tutulan infrastrukturun ümumi infrastrukturla müəyyən bir əlaqəsi mövcuddur. Belə ki, ərazidə yerli əhalinin normal həyat fəaliyyəti üçün lazım olan ümumi infrastruktur turistlər üçün də kifayət edə bilər. Lakin əksər hallarda turist axını çox olduqca onların (turistlərin) ehtiyaclarını ödəyə bilmək üçün əlavə şəraitin (turizm infrastrukturunun) yaradılmasına ehtiyac yaranır.

Turizm infrastrukturunun mühüm tərkib hissəsi kimi xüsusi turizm infrastrukturunu da misal göstərmək lazımdır. Buraya turizmə xidmət edən nəqliyyat vasitələri, turistlərin yerləşdirilməsi üçün lazım olan müəssisələr, kurortlar, əyləncə müəssisələri, konfrans və biznes mərkəzləri, müxtəlif vasitəçilik xidmətləri göstərən müəssisələr daxildir.

Turistlərin maraqlı obyektlərə çatma bilməsi və ya başqa sözlə turizm xidmətinin reallaşması üçün aşağıdakı funksiyaları həyata keçirir:

a) turizm obyekti barəsində potensial turistlərə lazımi informasiyanın çatdırılması və onlar da gələcək səfərlər üçün ilkin motivasiyaların yaradılması;

b) turistlərin bu obyektlərə kifayət qədər təhlükəsiz və rahat bir şəkildə çatdırılması üçün komfortlu şəraitin yaradılması;

c) göstərilən şərtlərin təmin olunması ilə turistlərin geriye, öz vətənlərinə müsbət təssüratla yolasalınmasının təmin olunması.

Turizm inkişafında təbii artım, əhali və ekoloji mühüdə baş verən dəyişmələrdə nəzərə alır. Təbii artım hər bir respublikada iqtisadi amillə yanaşı iqtisadiyyatda baş verən keyfiyyət dəyişmələri ilə də bağlıdır. O, cümlədən meşə, dağ və iqlimin dəyişməsi mühüm amil olmaqla hər hansı növ turizmin cari ildə artımına və azalmasına səbəb olur.

Ona görə də turizmin təşkili aspektində kadr potensialı, reklam və həmçinin turist kimi respublikaya gələnlərin ictimai rəyi əsas rol oynayır.

Turizmin resurslarının strukturunda əsas təbii, tarixi – mədəni, infrastruktur obyektləri və kompleksləri, əhalinin sağlamlığının və əməkqabiliyyətinin bərpasını təmin edən obyektlər, intellektual səviyyəsini artıran maarifləndirmə mərkəzləri çıxış edir. Turizm resurslarının tərkibinə təbii-antropogen resurslar və sosial-iqtisadi cəhətdən maksimal istifadə qabiliyyətinə malik olan resurslar daxildir.

II FƏSİL. SAĞLAMLIQ TURİZMİNİN TƏHLİLİ VƏ ƏSAS AMİLLƏRİ

2.1. Sağlamlıq turizminin təhlili və əsas amilləri

Xüsusi maraq turizmi müəyyən məqsədlər üçün yerinə yetirilən turizmdir. Bu “ayrı-ayrı şəxs və qupların xüsusi maraqlarına yönələn şəxsi asudə vaxt və istirahət təcrübəsi” kimi təsnif edilə bilər. Turizmin bu növündə insanlar nəzərdə tutduqları xüsusi bir fəaliyyət üçün xaricə səfər edirlər. Təbii gəzinti məqsədləri üçün turistlərin diqqətini cəlb etmək üçün heç də bütün ölkələrdə Eyfel qülləsi və ya Azadlıq heykəli yoxdur, ona görə də, digər turistik məkanlar yaradılmalıdır. Buna səhiyyə xidmətlərindən tutmuş səhiyyə mərkəzlərinə, təlim xidmətlərindən macəra fəaliyyətlərinə qədər bir çox xidmətlər daxildir. Məqsədin nə olmasından asılı olmayaraq, əgər dövlət münasib qiymətə unikal xidmət təklif etməklə turizm sektorunu uğurla inkişaf etdirsə o, əlavə turizm gəlirləri əldə etməyə müvəffəq olacaqdır. Xüsusi maraq səyahətçiləri adi turistlərdən heç də fərqlənmir, yalnız onların fikirlərində xüsusi bir məqsədləri olur. Adi turistlər kimi xüsusi maraq turistləri də yaşayış, nahar, nəqliyyat və s. ilə əlaqədar xərclərlə qarşı-qarşıya qalırlar. Bundan başqa, xüsusi maraq turistləri aldıkları xüsusi xidmət üçün də ödəniş edirlər və onları qəbul edən ölkənin xidmət sektoruna əlavə yardım göstəririlər.

Digər turizm sektorları kimi xüsusi maraq turizmi bazar sənayesidir. Xüsusi maraq turizmi xidmətləri xüsusi maraqlı səyahətçilərin tələbi olduğu müddətə təklif edilir, ona görə də onlar çox səmərəli şəkildə bazara çıxarılmalıdır. Bu məqsədlə xüsusi maraq xidmətlərinin təşkili inkişaf etməkdə olan dövlətlərdə hökumət siyasətinin bir hissəsi kimi nəzərdən keçirilməlidir. Məlum faktdır ki, inkişaf etməkdə olan dövlətlərdə hökumətin rolu daha çox inkişaf etmiş dövlətlərlə müqayisədə daha böyükdür. İqtisadiyyatda əsas rola malik olan inkişaf etməkdə olan hökuməti iqtisadiyyati turizm sahəsində daha çox xidmət yönümlü bir sahəyə çevrilməsində katalizator rolunu oynamalıdır.

İqtisadi tədqiqatlar sahəsində xüsusi maraq turizminə müxtəlif adlar verilmişdir, məsələn: “alternativ turizm”, “xüsusi maraq turizmi” (...), “məsuliyyətli turizm”,

“yeni turizm”, “aşağı-təsirli turizm” və “davamlı turizm”. Bu adların hamisi ədəbiyyatda xüsusi maraq turizminin təsirinə dair fərqli fikirlər irəli sürür. Xüsusi maraq turizmi kütləvi turizm kimi geniş miqyaslı olmadığından, belə bir fikir yaranır ki, bu sahə geniş miqyaslı iqtisadi artımdan daha çox cəmiyyətin inkişafı ilə nəticələnir. Lakin, xüsusi maraq turistləri üçün təklif edilən xidmətlərin təsirinin qiymətləndirilməsində ölkə ərazisinin ölçüsü də mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Xüsusilə, kiçik ümumi daxili məhsula (ÜDM) malik olan kiçik iqtisadiyyatlar böyük ÜDM-ə malik daha böyük ölkələrdə müqayisədə ayrıca sektor kimi xüsusi maraq fəaliyyətlərindən əldə olunmuş gəlirlərdən daha çox faydalanacaqdır, sonuncularda xüsusi maraq xidmətlərinin iqtisadiyyatdakı payı daha kiçikdir.

Xüsusi maraq turizminin əhatə dairəsi və təsirlərinə gəldikdə isə, ədəbiyyatda bu barədə ziddiyyətli fikirlər mövcuddur. Bir tərəfdən geniş şəkildə qəbul olunmuş fikir mövcuddur ki, xüsusi maraq turizmi inkişaf etməkdə olan dövlətlərdə inkişafın təmil edilməsi üçün ən yaxşı alternativ ola bilməz. Tənqidçilər mübahisə edirlər ki, xüsusi maraq turizmi əslində diqqəti turizm sənayesinin üzləşdiyi real problemlərdən yayındırır və davamlı deyil. Ona görə də davamlı strategiyalar iqtisadi inkişaf baxımından daha çox şey vəd edir. Bu fikrin tərəfdarları bir fakta diqqəti yönəldirlər ki, xüsusi maraq fəaliyyətlərinə yönəldilmiş maliyyə vəsaitləri israfə səbə olur və resurslardan israfli istifadə olunması ilə nəticələnmə bilər, çünki bu fəaliyyətlərin təsiri kiçik miqyaslı və lokal xarakter daşıyır. Bu resurslardan ənənəvi turizm sektorlarının ehtiyaclarını ödəmək üçün daha səmərəli istifadə oluna bilər, çünki belə sektorların gəlirləri milli xarakter daşıyır.

Digər tərəfdən isə, xüsusi maraq turizmini dəstəkləyənlər iddia edirlər ki, xüsusi maraq turizmi kütləvi turizmlə bağlı problemlərin azaldılması vasitələrindən biri ola bilər. Tənqidçilər isə iddia edirlər ki, kütləvi turizm ətraf mühiti təhlükə qarşısında qoyur, resursların həddən artıq istismarı ilə nəticələnir və mədəni dəyərlərə mənfi təsir göstərir. Bundan başqa, xüsusi maraq turizmi kütləvi turizmdən heç də fərqlənmir, çünki xüsusi maraq turistləri də xarici ölkəyə səfər edərkən bütün növ xərclərlə qarşı-qarşıya qalır. Adi turistlərlə müqayisədə onlar daha çox pul

xərcləyirlər, çünki onlar səhiyyə xidmətləri və ya təlim kimi xüsusi xidmətlərdən istifadə edirlər və onlar adi turistlər kimi hərəkət edirlər, otel, restoran, nəqliyyat və s. sahələrə pul xərcləyirlər. “Müəyyən ölkələr kiçik miqyaslı turizmi kənd təsərrüfatı və digər sektorlar ilə əlaqələri inkişaf etdirməklə yerli əmsalları artırmaq üçün daha geniş potensiala malik olan bir sahə kimi baxırlar”. Bundan başqa kiçik miqyaslı turizm məsələlərinin geniş yayılması ilə məkansal bərabərsizlikləri azaldır. Nəzəriyyədə bu turist mobilliyini stimullaşdırmalı və hətta turizm xərclərin bölünməsinə təmin etməlidir.

Xüsusi maraq turizmin motivi hər bir ölkədə xarakterin turist fəaliyyətini formalaşdırır. Turizm ölkəsi XMT-nın müxtəlif növləri ixtisaslaşır. Turizm segmentləşməsinin əsasını yaradır. Bu da təbii resurslara əsaslanan turizm növünü formalaşdırır.

Ekoturizm ən çox arzulanan növlərindən biri hesab olunur, çünki ekoturistlər ətraf mühit haqqında daha çox məlumata malikdirlər və təbiətin qorunmasına çox dəyər verirlər. Ceallos Lascurain hesab edir ki, “təbiətdən zövq almaq və onu qiymətləndirmək (onu müşayət edən həm keçmiş, həm də mövcud mədəni xüsusiyyətləri) üçün təbii ərazilərə edilən və təbiəti qoruyan ekoloji məsuliyyətli səyahət aşağı səyahətçi təsirinə malikdir və yerli əhəlinin faydalı şəkildə fəal sosial-iqtisadi iştirakını təmin edir”. Turizmin bu növü yerli cəmiyyətlərdə maarifləndirməni artırır və sosial baxımdan müsbət xarici təsirləri təmin edir. Ekoturizm maarifləndirməni artırmaqla bərabər, həm də iş imkanları və iqtisadi inkişafın təminatçısıdır.

Taylor et. al.ada iqtisadiyyatlarında turizmin birbaşa və dolaylı təsirlərini müəyyən etmək üçün üç matrisdən istifadə etməklə Qalapaqos iqtisadiyyatına ekoturizmin birbaşa və dolaylı təsirlərini hesablayır. Müəlliflər ekoturizmin adanın iqtisadiyyatına əhəmiyyətli dərəcədə fayda verdiyini müəyyən etdilər. Onlar belə bir qənaətə gəldilər ki, təhlil edilən illər ərzində ümumi daxili məhsuldakı artımın, demək olar ki, yetmiş beş faizi turist gəlirlərinin payına düşür. Onlar sübut edirlər ki,

turizmin təsirlərinin çoxu birbaşa deyil. Bu dolayı təsir turistin adada olduğu müddət ərzində istehlak xərclərindən əldə olunur.

Rinzin, Vermeulen, Glasbergen Butan iqtisadiyyatına ekoturizmin təsirini hesablayaraq belə bir nəticəyə gəliblər ki, “əlaqəli xidmət sektorunda əlavə təsirlər yaratmaqla turizm özəl sektorun inkişafını stimullaşdırmaq və kənd iqtisadiyyatını kökündən dəyişmək potensialına malikdir. Hal-hazırda mədəniyyət və ətraf mühitə təsir səviyyəsi aşağıdır. Lakin gözlənilən artım düzgün idarə olunmadıqda Butanda turizmin özünəməxsus təbiətini məhv edə bilər”. Ekoturizm təkrar istehsal prinsipinə uyğun inkişaf etdirilməlidir. Ona görə də ekoturizmin gəlirlərinin bir hissəsi ekoloji mühiti tarazlamaq üçün istifadə olunur.

Səhiyyə turizminin sinonimi kimi işlədilən tibbi turizm müxtəlif tibbi fəaliyyətlər üçün həyata keçirilən turizmdir. Bu fəaliyyətlərə arıqlama, stressin müalicəsi, narkomaniyanın müalicəsindən tutmuş kosmetik cərrahiyyəyə qədər hər şey daxildir. Bir çox tədqiqatçılar iddia etdiklərindən fərqli olaraq tibbi turizm yeni bir anlayış deyil. Tibbi turizm bir neçə onilliklər ərzində mövcud olmuşdur, lakin onun bugünkü forması turizm ədəbiyyatlarında yenidir. Əvvəllər az inkişaf etmiş dövlətlərin yalnız elitesi tibbi müayinədən keçmək üçün dünyanın qabaqcıl regionlarına səfər etmək imkanına malik idi. Bu gün isə hətta üçüncü dünyadan nəzərə çarpan dərəcədə çox insan tibbi yardım almaq üçün Amerika Birləşmiş Ştatları və Qərbi Avropa dövlətlərinə səfər edirlər. Tibbi turizmin bu növü o qədər təbii qəbul edilmişdir ki, ona çox az diqqət yönəldilmişdir. Mövcud tədqiqatlar tibbi turistlərin ABŞ və Qərbi Avropa dövlətlərinin iqtisadiyyatına verdikləri gəlirlərin məbləği barədə kifayət qədər məlumat təmin etmir. Bəlkə də ona görə də inkişaf etmiş dövlətlərin ümumi daxili məhsullarının faizi kimi təhlil edərkən bu gəlirlər həmin ölkələrin iqtisadiyyatına o qədər də çox töhfə vermir. Başqa sözlə, dünyanın inkişaf etmiş ölkələri üçün tibbi turizm gəlir mənbəyi kimi inkişaf etdirilməyə layiq bir sektor olmamışdır. Sadəcə təbii bir hal kimi qəbul edilmişdir ki, üçüncü dünyadan olan xəstələr dünyanın daha çox inkişaf etmiş ölkələrinə səfər edərək öz ölkələrində təklif olunmayan keyfiyyətli tibbi xidmətdən faydalanırlar.

Maraqlısı budur ki, tibbi turizmin öz istiqamətini dəyişmişdir, indi inkişaf etməkdə olan dövlətlər qərbin pullarının onların səhiyyə sektorlarına axmasına şahidlik edirlər. Bu daha maraqlıdır, çünki tibbi turistlər inkişaf etmiş dövlətlərin iqtisadiyyatına yalnız kiçik həcmdə kömək edirdilər. Lakin inkişaf etməkdə olan ölkələr üçün tibbi turizm öz iqtisadiyyatlarını inkişaf etdirmək və kökündən dəyişdirmək üçün bir vasitədir. Xüsusilə də sənaye istehsalında miqyas iqtisadiyyatından faydalana bilməyən kiçik iqtisadiyyatlar üçün xidmət sektoru ən yaxşı alternativdir. Bəzi kiçik ada dövlətləri turizmdə təbii üstünlüyə malikdirlər, lakin bir çox digər inkişaf etməkdə olan dövlətlər bu gəlirlərdən faydalanmaq üçün turistləri cəlb etməyin bir yolunu tapmalıdırlar. Belə yollardan biri də plastik cərrahiyyədən stomatoloji müalicə, ürək əməliyyatlarından ekstrakorporal mayalanmaya qədər müxtəlif xidmətlər təklif edən tibbi turizmdir.

Tədqiqatlar göstərir ki, bu dəyişikliyin səbəbi iki tərəflidir. Birincisi, inkişaf etməklə olan ölkələrdə müalicə xərcləri aşağıdır. Bu çox güman ki, bir çox inkişaf etməkdə olan dövlətlərdə bu sektorun inkişafının uğur qazanmasının ən böyük səbəbidir. Əgər Hindistan kimi inkişaf etməkdə olan bir dövlət müəyyən səhiyyə xidmətlərini Amerika Birləşmiş Ştatlarından ucuz təmin edə bilməsə tibbi turistlərin Hindistana gəlməsi və əlavə səyahət xərcləri ödəməsi üçün heç bir səbəb ola bilməz. Hələ üstəlik qiymət fərqi çox olmadığına görə bir çox yerli əhali müalicə üçün Birləşmiş Ştatlara üz tutaraq və hətta öz ölkəsində eyni dəqiqliklə müalicə aparılsa belə, xarici üçün ABŞ-da müalicə almaq fikri daha cəlbedici olacaqdır.

Beynəlxalq təyinat məntəqənin seçilməsinin digər mühüm səbəbi vaxtla bağlıdır. Tibbi turizm ədəbiyyatında mübahisə edilir ki, müalicə müddəti xəstənin mobillik qərarına öz təsirini göstərir. Bir çox hallarda müəyyən bir müalicənin müddəti uzun vaxt apara bilər. Müalicəni gözləmə müddəti müalicənin qiyməti qədər vacib ola bilər. Müşahidə edilmişdir ki, “Kanadalılar 2004-cü ildə qeyri-təcili tibbi yardım üçün 17,9 həftəyə qədər uzun müddət gözləməmək üçün qiymətə baxmayaraq Birləşmiş Ştatlara üz tuturlar” .

Aşağıdakı cədvəldə Birləşmiş Ştatlarda tibbi turistlərə təklif olunan müəyyən müalicələrin qiymətlərini səyahət xərcləri də daxil olmaqla üç ən aşağı xarici orta qiymətlərlə müqayisə edilir:

Cədvəl 2.1.

ABŞ və xaricdə müxtəlif prosedurların qiymətləri

Prosedurlar	ABŞ-da stasionar qiymət (ABŞ doll.)	Ən aşağı 3 orta xarici qiymət (səyahət xərcləri daxil olmaqla), ABŞ doll.
Diz əməliyyatları	11,692	1,398
Rinoplastika	5,713	2,156
Üz liftingi	14,500	1,650
Histerektomiya	6, 542	2,114

Cədvəldə göstərilir ki, bəzi inkişaf etməkdə olan ölkələr ABŞ ilə müqayisədə daha qənaətli üstünlüklər təklif edir. Tibbi turizm fəaliyyətləri və onların qiymətləri haqqında ətraflı məlumatların verilməsi bu dissertasiyanın mövzusuna daxil deyil, lakin mübahisə edə bilərik ki, belə qənaətli üstünlük təkcə ABŞ-da deyil, bir çox Qərbi Avropa dövlətlərində müşahidə edilir. Hətta uçuş və yaşayış xərclərini belə nəzərə alsaq, belə ölkələrdə müalicə qiymətləri yenə də aşağıdır. Yuxarıda da qeyd etdiyimiz kimi, təkcə qiymət üstünlükləri ölkəyə tibbi turistlərin axınını təmin etmək üçün kifayət deyil. Müalicənin keyfiyyəti və səhiyyə standartları, müalicə üçün gözləmə müddəti və s. nəzərə alınmalıdır.

Bir çox dövlətlər, xüsusilə iqtisadi cəhətdən geridə qalmış dövlətlər tibbi turizm sahəsində ixtisaslaşmağa başlayıblar və bir sıra digər inkişaf etmiş dövlətlərlə müqayisədə qiymət üstünlüyünə malik olduqları üçün müalicə alan geni. Miqyaslı xüsusi maraq turistlərindən faydalanırlar. Hesablamalara görə hər il orta hesabla 150,000 amerikalı tibbi müayinədən keçmək üçün beynəlxalq istiqamətlərə səyahət edir. Keçmişdə inkişaf etməkdə olan dövlətlərin bir çox imkanlı vətəndaşları daha yaxşı səhiyyə standartlarından istifadə etmək üçün inkişaf etmiş ölkələrə səfər edirdilər, lakin indi vəziyyət tamamilə fərqlidir. İnkişaf etməkdə olan dövlətlər universal səhiyyə standartlarını qəbul etdikdən və bu xidmətləri daha münasib qiymətə təklif etməyə başladıqdan sonra inkişaf etmiş ölkələrin vətəndaşları tibbi

turistlərə çevrilməyə meyl elədilər. Mumbayda Vockhardt Xəstəxanalar qrupunun baş direktoru Vişal Bali iddia edir ki, “qiymət əsas faktordur”. “Vockhardt Xəstəxanalarında koronar şurtlama əməliyyatı 6 000 – 8000 dollara başa gəlir ki, bu da ABŞ-dakı qiymətlərin çox kiçik bir hissəsini təşkil edir”. Elə bu səbəbdən, “Təkcə Sinqapura ildə 250000-dən artıq xəstə səfər edir... bu il yarım milyon xarici pasient tibbi yardım üçün Hindistana səfər edəcəkdir, halbuki 2002-ci ilə bu rəqəm 150000 idi”.

Yuxarıda qeyd olunan rəqəmlər təkcə ölkəyə səfər edərək səyahət və yaşayış üçün pul xərcləyən turistlərin böyük sayını deyil, həm də inkişaf etməkdə olan səhiyyə sektorunun inkişafına yardım edən böyük pul xərcləyənləri göstərir. Öz növbəsində bu yardım artan xidmət istehsalı kimi ÜDM-də öz əksini tapır.

2.2. Təhsil turizminin əsas istiqamətləri

Müəyyən mənada qeyd edə bilərik ki, xüsusi turizm fəaliyyəti ilə məşğul olan ölkələr xidmət yönümlü artım strategiyasını izləyirlər. İnteqrasiya amili olaraq xüsusi maraq dairəsi olaraq təhsil inteqrasiyası inkişaf edir.

Təhsil turizmi genişlənir və inkişafı ilə bağlı uzaq ölkələri əhatə edir. Bir çox inkişaf iqtisadçıları insan kapitalına investisiyanın qoyulmasını iqtisadi inkişafın əsas amillərindən biri kimi müəyyənləşiriblər. İnsan kapitalına investisiya qoyulmasına iş yerində tətiq olunan bilik, təhsil, bacarıq və təlimlərin əldə olunması daxildir. İqtisadi inkişafın motivasiyası kimi insan kapitalına investisiyanın qoyulmasına son zamanlar artan diqqət siyasətçilərin inkişaf günəddliyinin yenidən formalaşmasına kömək etmişdir. Təhsil təkcə vətəndaşların yaşayış standartları ilə yanaşı sosial rifahını təmin etmir, həm də biliyin yayılması prosesi ilə müsbət xarici təsirlər təklif edir. İnsan kapitalına artan investisiya qoyuluşu ölkədə təhsilin ümumi səviyyəsini inkişaf etdirməklə yanaşı, daha yaxşı təhsil müəssisələri, avadanlıq və texnologiya üçün zəmin yaradır. Təhsildə nailiyyətlər artdıqca təhsil müəssisələri daha da rəqabətə davamlı və müasirləşirlər. İnkişaf etmiş dövlətlərin əksəriyyəti üçün təhsil daha yaxşı

təhsilli insanlar, yüksək ixtisaslı işçi qüvvəsi və daha yaxşı məhsuldarlıq üçün bir vasitədir.

İnkişaf etmiş ölkələrdəki yüksək keyfiyyətli təhsil xeyli sayda xarici tələbələrin diqqətini cəlb edir, onların bəziləri həmin inkişaf etmiş dövlətlərdə qalırlar və işçi qüvvəsinə qoşulurlar, bəziləri isə öz doğma ölkələrinə geri qayıdaraq yüksək vəzifələrdə çalışırlar.

Turizm baxımından isə xarici tələbələri uzun müddətli turistlər kimi təsnif etmək olar. Bu insanlara qalmaq üçün yer, yemək üçün ərzaq, geyinmək üçün paltar lazımdır. Başqa sözlə, xarici tələbələr ehtiyacları ilə iqtisadiyyata müntəzəm fəda verən istehlakçılardır. Maddi ehtiyacı olanlar aşağı maaşlı, yarımxətat işlərdə çalışanlar və ucuz əmək kimi işçi qüvvəsinə kömək edirlər. İqtisadiyyatın ÜDM səviyyəsi baxımından bu fayda kifayət qədər böyük də ola bilər və ya əksinə, lakin bu amil diqqətdən kənarda qalmamalıdır. Bir çox inkişaf etmiş dövlətlər xarici tələbələrin iqtisadiyyata verdikləri gəlirlərdən o qədər də asılı deyillər və ona görə də təhsil turizmi xüsusi sektor kimi inkişaf etdirilməmişdir. Güman ki, bunun belə olması yüksək təhsil təklif edən ölkələrdə təhsil turizminin ciddi nəzərə alınması faktı ilə bağlıdır və bu dövlətlər az inkişaf etmiş dövlətlərin təhsil sistemlərindən qorxmurlar. Digər tərəfdən ÜDM aşağı olan ölkələr çox vaxt milli gəlir üçün müəyyən sektorlardan asılı olurlar. Məhz bu asılılıq həmin iqtisadiyyatlarda artım və inkişaf üçün əngəllər yaradır. Bu iqtisadiyyatlarda vahid sektordan asılılığın inkişaf perspektivlərinə maneə olmaması üçün alternativ sektorlar müəyyən edilərək inkişaf etdirilməlidir. Məsələn, ənənəvi kənd təsərrüfatı istehsalından asılı olan ölkə üçün kənd təsərrüfatı məhsullarının qiymətlərinin azalması dözülməz hal olacaqdır. Bu itkini əvəzləmək üçün planın olmaması milli gəlir səviyyəsinə və insanların yaşayış standartlarına güclü təsir göstərəcəkdir. Bu mövcud gəlir mənbələri ilə yanaşı tamamlayıcı, alternativ sektorun formalaşdırılmasını zəruri edir və nəticədə, iqtisadiyyat xarici tələbələrə qarşı daha dözümlü olur. Bir çox inkişaf etməkdə olan ölkələr xüsusi maraq turizmini inkişaf etdirməklə bu problemin həllini tapırlar.

Təhsil turizmi “iştirakçıların qrup şəklində təcrübə öyrənmək kimi əsas məqsədə nail olmaq üçün hər hansı bir yerə səyahət etmələrini əhatə edən hər hansı bir proqram” kimi təsnif olunur. Həyata keçirilən təhsil turizminin formasından və onun müddətindən asılı olmayaraq turistlər təyinat ölkəsinin iqtisadiyyatına böyük miqdarda fayda gətirirlər. Təhsil məqsədi ilə gələn turistlər davamlı ehtiyacları olan istehlakçılardır. Bu ehtiyaclar istehlaka çevrilərək iqtisadiyyatın ümumi gəlir səviyyəsinə kömək edir. Bunun ayrıca sektor kimi tanınması üçün hər hansı təhsil formasından yararlanmaq üçün ölkəyə gələn turistlərin axını mütləq olmalıdır. Bundan başqa, ölkənin təhsil turizmini sektor kimi tanıyıb, inkişaf etdirməsi üçün təhsil almaq üçün gələn turistlər ölkəyə gələn turistlərin əhəmiyyətli hissəsini təşkil etməlidir.

Bir çox ölkələrdə təhsil məqsədilə gələn turistlərin ümumi turist sayına nisbətində dair məlumatlar aşağıdakı cədvəldə verilmişdir.

Cədvəl 2.2.

Seçilmiş ölkələrdə 2010-cu il ərzində mühüm təhsil turizmi üzrə təhsil turizminin ölkəyə gələn ümumi turistlərlə müqayisəsi

Ölkə	Ümumi turist gəlişi (min)	Təhsil məqsədilə gələnlər (min)	Təhsil məqsədilə gələnlərin ümumi turistlərə nisbəti (%)
ABŞ	59,791	661	1,1
BK	28,295	369	1,3
Avstraliya	5,885	258	4,4
Fransa	77,148	249	0,3
Almaniya	26,875	198	0,7
Rusiya	22,281	137	0,6
Yaponiya	8,611	132	1,5
Kanada	16,097	93	0,6
İtaliya	43,626	68	0,2
Çin	55,664	61	0,1

Bu rəqəmlərin təhlili göstərir ki, təhsil məqsədi ilə geniş sayda insan xaricə səyahət etsə də, bu insanlar gələn turistlərin elə də əhəmiyyətli faizini təşkil etmirlər, çünki onlar müstəqil sektor kimi bu sahənin inkişaf etdirilməsi üçün hökumətə daha çox stimül vermirlər. Bundan başqa, Birləşmiş Krallıq və Birləşmiş Ştatlar kimi ölkələr turizm gəlirlərini uğurla qazanırlar, ona görə də bu gəliri artırmaq üçün xüsusi

maraq turizminin müəyyən edilməsinə səy göstərilməsi onlar üçün prioritet deyil. Bu ölkələrdəki universitetlərin dünyanın hər yerində məşhur olduğunu və çox yaxşı reklam olunduğunu deməyə ehtiyac yoxdur. Bu onu göstərir ki, xarici tələbələrin bu ölkələrdə təhsil almaq istəkləri təbii bir davranış şəkli. Lakin çoxlu xarici turist cəlb edə bilməyən kiçik, inkişaf etməkdə olan dövlət təhsil turizmini iqtisadi artım və inkişaf vasitəsi kimi qiymətləndirəcəkdir. Bu məqsədlə üçüncü dünyada təlim xidmətləri təklif edən universitet və bir çox digər müəssisələr gəlir əldə etmək üçün bu sənayeni inkişaf etdirmək üçün daha çox səy göstərməlidirlər.

2.3. Kənd turizminin xüsusiyyətləri

Fəaliyyətdə olan bütün kəndlərin ərazi üzrə məskunlaşması, özünün tabeliyində olan mülkiyyət formaları milli əmək bölgüsü sistemi əsasında inkişaf etməsi ölkənin bütöv iqtisadi sisteminin bir hissəsi kimi özünü göstərir. Kəndin təbii-coğrafi və torpaq resursları və əhəlinin həyat səviyyəsinin mövcud vəziyyəti bir sıra istehsal və xidmət sferasının inkişafı üçün səmərəlilik baxımından müxtəlifdir. Ona görə də inzibati-ərazi rayonlaşma zamanı kəndin regional xüsusiyyətləri məkanca yerləşmə zonaları, ixtisaslaşma səviyyəsi və resurs müxtəlifliyi nəzərə alınır. Kəndin iqtisadi mahiyyətində onun renta (gəlir) yaratmaq xüsusiyyətləri fərqlidir. Bu da kəndlərin müxtəlif reyflelərə malik olması, torpaqların münbitliyinin fərqli olması şərtləri ilə müəyyən olunur. Kəndin təsərrüfat fəaliyyətində digər xüsusiyyətlərdən biri də onun istehsal, bölgü, mübadilə və istehlak sistemində özünü daha da fəal göstərməsi və əsasən emal sənayesinin kənddə yerləşməsidir.

Kənd əhalisinin məşğulluğu, regionda və kəndin ərazisində kənd təsərrüfatı və sənaye sahələrinin həmçinin istehsal və sosial infrastruktur obyektlərinin mövcud olması onların fəaliyyətinin sosial nəticəsini qiymətləndirməyə imkan verir. Kənd əhalisinin gəlirləri, onların istehlak quruluşu, ev təsərrüfatı və əmtəə bazarında tələb və təklifin nisbəti kəndin fəaliyyətini iqtisadi cəhətdən ölçməyə şərait yaradır.

Kəndin sosial-iqtisadi cəhətdən əhəmiyyətli olması turizm potensialından istifadə olunmasını şərtləndirir.

Kənd əhalisinin məşğulluğu əhalinin gəlirlərinin artması, onların istehlakın strukturunda baş verən dəyişikliklər alıcılıq qabiliyyətini daha da yaxşılaşdırır. Kənddə ticarətin inkişafı, bazar strukturaları, təhsil, səhiyyə və ev təsərrüfatı ilə bağlı xidmət infrastrukturunu özünün maddi əşya və pul mənbələrinə görə fərqlənir.

Azərbaycanın coğrafi və iqtisadi potensialının 50%-ə qədəri regionlarda və kənd yerlərində yerləşir. Kəndlər təbii ehtiyatları olan dağ, əmək və torpaq resursları ilə sıx əlaqəlidir. Bu resurslardan bazar tipli inkişaf strategiyası şəraitində daha səmərəli istifadə etmək olduqca zəruridir. Kəndin sosial-iqtisadi inkişafı, onun resurs potensialının xarici turizm üçün faydalılığı regional turizmə şərait yaradır. İqtisadi cəhətdən oxşar iqtisadi zonalar resursların birgə təşkili və istifadəsi üçün turizm obyektlərinin tikilməsinə və genişlənməsinə üstünlük verirlər. Kənd təsərrüfatı məhsullarının həcmi, onların istehlak quruluşunun fərqli olması regionlarda turizm sənayesinin inkişafına müxtəlif aspektdən yanaşmağı tələb edir.

Kənd əhalisinin təbii artımı onun məşğulluğu, əmək və istehlak bazarında kənd təsərrüfatının və kəndin rolunun artması son nəticədə prioritet istiqamət kimi turizm sənayesinin və turizm infrastrukturunun formalaşmasına şərait yaradır. Kəndin ərazisində olan infrastruktur obyektləri, mehmanxana və fərdi evlər, emal müəssisələri, kənd əhalisinin məhsulunun alışı və satışının təşkili obyektləri turizmin daha faydalı olmasını nümayiş etdirir. Kəndin fəaliyyətində və mövcud resurslardan səmərəli istifadə olunmasında son məqsəd iqtisadi artıma nail olunmasıdır. İqtisadi artım səviyyəsinin yüksəlməsi əks təqdirdə turizm sferasına investisiya qoyuluşunun genişlənməsinə bir-başa təsir göstərir. Ev təsərrüfatında məşğulluq, onun məhsulu və artan əmək ehtiyatları turizmin inkişafı üçün resurs bazasını təşkil edir.

Kənd əhalisinin əmək ehtiyatları və ondan real istifadə imkanların müəyyən etmək üçün aşağıdakı cədvəllə müraciət edək.

Turizmin seqmentləşməsi kənd əhalisinin və kəndə gələn turistlərin, yaxud işgüzar sahibkarlıq fəaliyyəti ilə daha çox bağlıdır. Turizm sferasına yönəlmiş məşğulluq fəaliyyəti xırda, orta biznesin formalaşmasına bilavasitə təsir edir. Turizmdə əməyin xarakteri və onun fəaliyyət növləri üzrə ixtisaslaşması daha çox qadın əməyinə, uşaq fəaliyyətinə və işləməyən pensiyaçıların əməyinə əsaslanılır. Bu da kənd yerlərində əmək qabiliyyət olan qadınların və ev təsərrüfatı ilə məşğul olan ailələrin əməyinin turizm sferasına cəlb olunmasına və xidmət növlərinin inkişafına şərait yaradır. Turizmin inkişafı kənd əhalisinin torpaq və ev təsərrüfatı ilə daha çox bağlı olmasına təsir edir. Bu da mövsümü vaxtlarda kənd əhalisinin fəallığını artırır, kəndə gələn respublika və xarici vətəndaşların xidməti üçün yerli əhalini fəallaşdırır.

Turizmin inkişafı, kəndin sosial-iqtisadi inkişaf problemlərindən ona bilavasitə təsir edən sosial, iqtisadi, texniki və ekoloji amillərdən daha çox asılıdır.

Azərbaycanın sosial-iqtisadi inkişafı məqsədilə ayrı-ayrı sahələrinin potensialının iqtisadi dövriyyəyə cəlb olunması əhalinin məskunlaşmasına, maddi və mənəvi rifahının yüksəldilməsinə şərait yaradır. Belə prioritetlər prizmasında turizmin inkişafı biznes və sahibkarlıq fəaliyyətinin genişlənməsinə və iqtisadiyyatın kompleks inkişafına təsir göstərir.

Ona görə də turizmin inkişafı məqsədyönlü transformasiya sisteminin tərkib hissəsi kimi qəbul oluna bilər. Azərbaycan kəndinin iqtisadi və sosial statusu onun mövcud vəziyyəti və inkişaf meylləri, turizmin inkişafının güclü amili kimi çıxış etməyə imkan verir. Respublika əhalisinin yarısının kəndlərdə olması, sosial obyektlərin və insanın inkişafı üçün təhsil, səhiyyə və məskunlaşma problemlərinin həlli müasir kəndlərin rolunun daha da genişlənməsini və şəhərlə kənd arasında mühüm fərqlərin aradan qaldırılmasını əks etdirir. Müasir kəndin və şəhərin inkişafı turizmin bütün formalarının inkişafına, şərait yaradır ki, bu da ölkənin gəlirlərinin artmasına təsir göstərir.

Kəndin sosial-iqtisadi inkişafında turizmin rolu aşağıdakı istiqamətlərdə özünü reallaşdırır:

- kənd əhalisinin məşğulluğu və onun xırda biznes fəaliyyəti və fərdi xidmət sferası genişlənir;
- əhalinin ev təsərrüfatı məhsullarından xarici və yerli turistlər üçün istehlak, məhsul və xidmət istehlakı kimi istifadə olunur;
- regionun turizm infrastrukturunu üçün iqtisadi və sahə resursların intensivliyi, məqsədli təyinatı genişlənir;
- turizm sahəsində istifadə olunan təbii və yerli resurslara görə ödəmələr artır ki, bu da ərazinin maliyyə balansını və maliyyə resurs tarazlığını formalaşdırır;
- kənd əhalisinin xüsusi mülkiyyətindən və daşınmaz əmlakından istifadəyə görə ailə gəlirləri formalaşır;
- turizmin inkişafı kəndin sosial infrastruktur sferasını, rekreasiya obyektlərinin, səhiyyə və idman müəssisələrinin, genişlənməsi və onların keyfiyyətinin yaxşılaşması meyillərini artırır;
- turizm sferası regionda əhali üçün beynəlxalq əlaqələri sürətləndirən bank, kommunikasiya, yol və mehmanxana təsərrüfatı, ictimai iaşə obyektlərini artırmaqla daha çox kompleks ərazi məskunlaşma sferası yaradır ki, bu da öz növbəsində kəndin aqlomerasiya səmərəliliyini yüksəldir.

Turizmin bir sıra prioritet sahələri həmin regionda mövcud resurs potensialından istifadə olunmasına, ixtisaslaşma səviyyəsinin yüksəlməsinə təsir edir. Bu problemlərin həlli yolları bir sıra makro iqtisadi tədbirlər və konkret proqramlar əsasında reallaşır. Belə ki, respublikada müasir iqtisadi artımın perspektivdə turizmin inkişafı ilə təmin edilməsi konsepsiyası üçün büdcə xərclərinin və yerli gəlirlərin, əhali gəlirlərinin bu sahədə istifadəsinin stimullaşdırılması yolları tapılır. Daha çox xarakterik cəhət kənddə sahibkarlığın inkişafı üçün investisiya qoyuluşlarının təkmilləşdirilməsi əsas rol oynayır.

Azərbaycan kəndinin sosial demoqrafik tərkibi, məşğulluq səviyyəsi və sahibkarlıq fəaliyyəti turizm bazarının tələbatına uyğundur. Belə ki, kənd təsərrüfatı məhsullarının satışı və emalı yolu ilə turizm bazarında ərzaq tələbatını ödəmək, xidmət sferasında fəallıq göstərmək və təşəbbüskarlıq potensialını turizm

segmentləşməsində dövriyyəyə cəlb etmək, həmçinin formalaşmış, tarixi və təbii resursların istifadəsi yolu ilə gəlir əldə etmək imkanlarını artırır. Kəndin iqtisadi potensialı, coğrafi şərait və məskunlaşma xüsusiyyətləri, həmçinin həmin kəndlərdə turizm məhsulunun formalaşması mənbələri turizmin motivini, onun segmentləşməsini və turizm obyektlərinin xarakterini formalaşdırır və inkişaf etdirir. Bu problemlərin həlli turizmin inkişafında dövlət prinsipləri ilə, bazar qanunlarının uzlaşması metodlarını hazırlamağı tələb edir.

Turizmin inkişafında risklərin dərəcəsi daha çoxdur. Çünki turizm integrasiya amillərindən və həmçinin digər sahələrin inkişafından daha çevik asılıdır. Belə ki, regionların kompleks inkişafı, beynəlxalq standartlara uyğun xidmət sferasının yaranması, təhlükəsizlik və həmçinin kommersiya mənfəətinin sahə və ərazi üzrə qeyri-müəyyən olması turizm fəaliyyətinə birbaşa təsir edir. Ona görə də turizm riskləri qeyri-səliq araşdırmalar və bir sıra təsadüfi parametrlərin tələblərini nəzərə almaqla təsvir və modellər əsasında planlaşdırılır. Regionlarda inkişafında, daxili və xarici resursların cəlb edilməsində eyni ərazi mühitinin və müxtəlif mülkiyyətlər üçün eyni şəraitin yaradılması ilə risklərin paylanması nəzərə alınır. Ona görə də turizmin inkişafında sistemli və integral səmərə prinsiplərinə üstünlük verilir. Azərbaycan Respublikasında kəndin sosial-iqtisadi inkişafı, onun resurslarının kompleks istifadəsi məşğulluq və əhəlinin rifahı problemləri əhəlinin məqsədlərinə uyğun olaraq proqnozlaşdırılır. Azərbaycan Respublikasında kəndin inkişafı, perspektiv və aparıcı ərazi həlqəsi olmaqla, daha çox investisiya cəlb edən və əmək tutumlu sahələrin inkişafı ilə bağlıdır. Belə ki, kənd əhalisinin demoqrafik tərkibi, onun ərazisində kənd təsərrüfatı sahibkarlığı, xidmət sferası daha çox turizm potensialının artımını təmin edir. Kəndin sosial iqtisadi inkişafı regionların sosial-iqtisadi inkişaf proqramı əsasında maliyyə resurslarının bütün mənbələrinin edilməsi yolu ilə mümkün olur. Daha çox dövlət büdcəsi yerli büdcələr, əhəlinin ailə büdcəsi, müəssisə təşkilatlarının və sahibkarların xüsusi vəsaitləri hesabına turizmin maliyyə mənbələri formalaşır. Turizm sahibkarlığının inkişafı hər şeydən əvvəl dövlətin gəlirlərinin artmasına və büdcə gəlirlərinin formalaşmasına təsir edir. Turizm

gəlirlərinin bölgüsü və yenidən bölgüsü rəqabət mühütü şəraitində turizm biznesinin fəaliyyətini daha da genişləndirir. Turizmin inkişafının regionlar üzrə genişlənməsi, regionların təbii-iqlim və coğrafi mühütü ilə yanaşı həmin regionların inkişafına dövlət himayəsi və sahibkarlığa kömək fondu ilə də daha çox bağlıdır.

Turizmin sosial-iqtisadi mahiyyəti və onun Azərbaycan iqtisadiyyatında rolu, perspektiv istiqamət olmaqla, daha çox gəlirlərindən optimal istifadə olunması yolu ilə təmin olunur. Optimal bölgü sistemi neft gəlirlərinin azalması tempinə uyğun turizm gəlirlərinin artması yolu ilə baş verir. Ona görə də turizmin inkişafı qeyri-neft sferasının prioritet istiqamətləri kimi özünü göstərir.

Kənd təsərrüfatında maliyyə resursları təsərrüfatın icariyə verilməsi yolu ilə digər sahədə məşğul olan sahibkarların vəsaitlərini cəlb etməklə formalaşır. Kənd təsərrüfatının səmərəli təşkilati-iqtisadi quruluşu marketinq strategiyasının planlaşması arasında qarşılıqlı əlaqələrin təkmilləşməsi turizm gəlirlərinin optimallaşmasına təsir göstərir. Kənd təsərrüfatında dotasiya, subsidiya və ya uzun müddətli lizinq yolu ilə maliyyə yardımı həmin sahənin daxili maliyyə tələbatını ödəməyə imkan verir. Ona görə də qeyri-dövlət maliyyə resursları ilə dövlət maliyyə resursları arasında ekvivalent mühütün yaradılması əsaslı vəsait qoyuluşunun dinamikasında xüsusi sektorun rolunu artırır.

Kəndin çoxukladlı sfera olması və kəndə, xarici investorların cəlb edilməsi kapital tutumlu sahələrin inkişafına və onun maliyyə şəffaflığının artmasına səbəb olur. Kəndin inkişafının maliyyə əsaslarında dövlətin və xarici ölkələrin həmin əraziyə yönəldikləri birbaşa və dolayısı investisiyalar humanitar yardımların mühüm rolu vardır ki, bu da öz növbəsində turizm infrastrukturunun yaradılmasına təsir edir.

Turizm layihələrinin tərtibi və onun maliyyələşməsi xarici investisiyaların və beynəlxalq korporasiyaların cəlb edilməsi yolu ilə daha da genişlənir. Bu da kənd əhalisinin məskunlaşması, kənddə yoxsulluğun azaldılması, kənddə iş yerlərinin açılması və xırda sahibkarlıq fəaliyyətinin stimullaşması məqsədinə xidmət edir və korporativ idarəetmə istiqamətlərini müəyyənləşdirir. Ona görə də turizm inteqrasiya

amilini gücləndirən və ya integrasiya amilindən istifadə etmək yollarını stimullaşdıran və onları təkmilləşdirən mədəni- sosial əlaqələri yeni inkişaf mərhələsinə qaldıran sferadır. Kəndin təsərrüfat subyektlərinin, fiziki və hüquqi şəxslərin birbaşa xarici ölkələrlə əmtəə, xidmət və pul dövriyyəsinə cəlb olunması kənd əhalisinin xarici əlaqələr sistemində rolunun daha da artmasına səbəb olur. Kəndin kompleks inkişafı və onun integrasiya fəallığı islahatlar proqramı çərçivəsində mühüm əhəmiyyət kəsb edir.

Proqram xarakterli tədbirlər birbaşa olaraq sosial infrastruktur obyektlərinin və komplekslərin inkişafına yönəldilir. Bazar iqtisadiyyatı şəraitində kənd və regionların elektrik, istilik və su təminatı, mənzil tikintisi və nəqliyyat təminatının olması əhalinin öz məhsul və xidmətlərini reallaşdırmağa imkan yaradır. Eyni zamanda bu istiqamətdə sahibkarların, qeyri-dövlət resurslarının və xarici investorların ölkəyə cəlb edilməsi üçün güzəştli şərtlər, sərhədyanı ticarət və xüsusi fəaliyyətlə məşğul olan obyektləri yaradılır.

Dövlətin, müəssisə və təşkilatların xüsusi vəsaitləri hesabına kollektiv istehlak müəssisələri kimi xəstəxanalar, diaqnostik mərkəzlər, olimpiya kompleksləri, nəqliyyat sistemi, turizm bazaları və regionlar arasındakı xidmət mərkəzləri yaradılır. Bütün mənbələr hesabına sosial obyektlərin tikilməsi və onların istifadəsi, müasir şəraitdə turizm sənayesinin və turizm üçün zəruri olan infrastrukturların olmasına şərait yaradır. Respublikada regionların sosial-iqtisadi inkişaf proqramları hər bir regionun və regionlar arasındakı integrasiya olunan şəraitin yaradılmasına səbəb olur ki, bu da vahid turizm məkanının yaradılmasına imkan verir. Respublikada kəndin və regionların inkişaf proqramları bir sıra hədəflər üzərində qurulur. Məqsəd regionların əmək və təbii resurslarını, regionlararası integrasiya amillərini və xarici ölkələrlə sərhədyanı ticarət, mədəni əlaqələrini və gediş-gəlişin çətinliyini tənzimləməklə respublikada zonalar üzrə turizmin funksional bölgüsünü təmin etməkdir. Bu məqsədlə «2009-2015-ci illər üzrə Azərbaycanda regionların sosial-iqtisadi inkişaf proqramı» mövcud və perspektiv imkanların genişləndirilməsi, yeni investisiya

mənbələrinin və texnoloji sistemlərin cəlb edilməsi yolu ilə turizmin regional aspektlərinin gücləndirilməsini nəzərdə tutur.

Turizmin regional inkişafı respublikada regionlararası və sahələrarası iqtisadi və sosial əlaqələrin vahidliyi və onların sistem halında fəaliyyəti əsasında mümkün olur. Belə ki, regionlararası infrastruktur layihələri turizmin respublikada vahid maraqlar əsasında inkişafı təmin edir. Turizmin layihələrinin iri olması bütövlükdə resurs potensialını cəmləşdirir və onlardan səmərəli istifadəsinə şərait yaradır.

Turizmin kənd təsərrüfatı kompleksində idarə olunması təşkilati-iqtisadi tənzimlənmə mexanizmləri əsasında baş verir.

Respublikada kəndin sosial-iqtisadi vəziyyəti və onun tarazlı inkişafı, sahə və ərazi strukturlarının təkmilləşdirilməsi əsasında baş verir. Bu problem maliyyə və iqtisadiyyata yardım konsepsiyası və onun səmərəli reallaşması əsasında mümkündür. Turizmin tarazlı inkişafı dövlət, yerli və əhali büdcələrinin formalaşmasına birbaşa təsir edir. Bu baxımdan dövlət büdcəsinin gəlirlərinin formalaşmasında kəndin ərazisi üçün xərclərinin artırılması məqsədi ilə vergilər azaldılır və ya ayrı-ayrı xərclər üçün güzəştlər verilir. Kənd təsərrüfatında doqquz forma vergidən iki vergi – torpaq və əmlak vergisinin saxlanılması və onların gəlirlərinin yerli büdcəyə daxil olması həmin ərazilərin kompleks inkişafı üçün şərait yaradır.

Azərbaycan Respublikasının dövlət büdcəsinin xərc strukturunda sahibkarlığa kömək milli fondunun artırılması, ondan istifadəsi istiqamətlərinin genişlənməsi istiqamətləri turizmin inkişafı üçün kəndin və kənd təsərrüfatının rolunu daha da artırır.

Kənd əhalisinin məşğulluğunun əsas istiqaməti kimi ev təsərrüfatı və xidmət sferası üstünlük təşkil edir. Daha çevik bazar tələbatına əsaslanan ev təsərrüfatı öz əmlakının strukturu ilə səciyyələnir. Ev təsərrüfatında natural istehlak üçün təsərrüfatdan alınan məhsullar və satış üçün bazara çıxan məhsullar özünü göstərir. O cümlədən, liberallaşma səviyyəsi yuxarı olan ev təsərrüfatı, sahibkarlıq

fəaliyyəti və fərdi xidmət yerli tələbatə və əraziyə gələn turistlərin tələbatına uyğun təkmilləşir.

Turizmin inkişafı kənd əhalisinin yerli turizm müəssisələrinə üstünlük verməsi ilə səciyyələnir. Çünki mövsümü xarakterdə olan kənd təsərrüfatı və yaxud kənd əhalisinin məşğulluğunun digər növləri respublikadan kənarda deyil, yaxın radiusda turizm xidmətindən istifadə edilməsini zəruriləşdirir. Əhalinin xaricə axını kənd əhalisinin əldə etdiyi nominal gəlirlərin az və xərclərin isə çox olmasından asılıdır. Kənd əhalisinin nəgd pulla təchizat imkanları şəhər və ölkə ilə müqayisədə xeyli dərəcədə aşağıdır. Ona görə də kənd əhalisi bir sıra müalicə və istirahətə olan tələbatını ölkə daxilində reallaşdırır. Kəndin özündə turizm tələbatı, onun ödənilməsi formaları xeyli dərəcədə geri qalır.

Kəndin sosial problemlərinin həllinin əsas istiqaməti olaraq əhalinin məşğulluğu, hər bir ailənin məcmu gəlirlərinin artırılmasına yaradılan şərait, həmçinin kəndin infrastrukturu xüsusi rol oynayır. O cümlədən kənddə təhsil, səhiyyə və mədəniyyət və digər sahələrin inkişafına da xüsusi diqqət yetirilir. Kəndin perspektiv inkişafında sosial xidmət sferalarının inkişafı da daim maraq dairəsindədir və ona xeyli dərəcədə investisiya qoyulur.

Kənd turizminin kompleks inkişafında milli və tarixi dəyərlərin qorunması və onların bərpasına daha çox investisiya yönəldilməsi müasir dövrün tələbidir.

Turizmin və kəndin qarşılıqlı əlaqəsi əsasən strateji və lokal maraqların həlli ilə baş verir

III FƏSİL. XÜSUSİ MARAQ TURİZMİNİN STRATEJİ PLANLAŞMASI

3.1. Xüsusi maraq turizminin strateji planlaşması

Turizm modeli müasir şəraitdə ölkə iqtisadiyyatının mövcud vəziyyəti və perspektiv inkişaf istiqamətlərinə uyğun olaraq turizm motivini formalaşdıran amilləri nəzərə alır. Turizm modelinin əsas vəzifəsi məqsəd-resurs və turizmin strategiyasını reallaşdıran məntiqi sxem kimi qəbul olunur. Turizm modelinin konturunu aşağıdakı parametrlər təşkil edir.

1. Turizmin inkişafında əsas meyarlar və həmin meyarlara uyğun dəqiq hesablamalar;
2. Turizmin məhsulunun strukturuna uyğun resurs strukturu və onların əvəz edilməsi texnologiyası ilə maksimum iqtisadi effekt və sosial faydalı inkişaf meylləri;
3. Turizm sahəsinin təşkilati iqtisadi amilləri olaraq idarə edilməsi parametrlərinin və kadr potensialının hazırlanması.

Turizm sferası xalis və monoton dəyişən sahə olmadığı üçün onun modellər sistemi aşağıdakı formada təsvir olunur:

1. Sahə və sahələrarası tarazlı inkişaf modeli;
2. Ərazi və regional model olmaqla sosial meyarlar və region resurslarına əsaslanan xüsusi maraq modelləri;
3. Turizmin makroiqtisadi sistemdə istehsal və bölgü sistemində əlaqəsinin optimal nisbətlər modeli.

Hər üç halda turizmin inkişafı ölkə iqtisadiyyatına təsiri, sosial inkişaf və ərazinin kompleks inkişafını təmsil edən motivlər və uyğun parametrlərə əsaslanır. Çoxfunksiyalı və çoxkriteriyalı model olaraq turizmin inkişafında maraqlar uzlaşdırılır və resurslar əvəz olunmaqla faydalığa təsir edən funksional model kimi təsvir olunur.

Turizm modeli miqdar və keyfiyyət baxımından fəza və dəqiq hesab modelinə bölünür. Fəza modeli olaraq turizmin inkişafı ilə ölkədə baş verən sosial-iqtisadi artım meylləri və dinamikası nəzərdə tutulur. Fəza modeli olaraq turizmə məhsuldar

qüvvələrin yerləşməsi və sxemi kimi baxılır. Fəza modeli turizm müəssisələrinin sayını, onun güclərini yerləşmə nöqtəsini və hər bir obyektin təsərrüfat fəaliyyəti modeli verilir.

$$\sum_i \sum_j C_{ij} X_{ij} \rightarrow \min$$

Harada ki, j – müəssisəsində istehsal olunan turizm məhsuludur;

C_{ij} – hər bir məhsula çəkilən uyğun müəssisə xərcləridir.

Xərc amili turizmdə kommersiya marağını əldə etmək üçün idarə olunur. Rəqabət şəraitində minimum məsrəflərə uyğun maksimum gəlir əldə etməklə yanaşı, hər bir regionda turizm potensialının maksimumlaşdırılması nəzərdə tutulur.

Belə ki, turizmin struktur modeli onun sahə və seqmentləri üzrə tərtib olunması ilə bağlıdır.

Turizmin sahələrarası modeli ayrı-ayrı imkanların dəyişmə dinamikasını nəzərə almaqla reallaşır. Turizmin sistem təsviri, bu sahəyə təsir edən iqtisadi və sosial amilləri nəzərə alır.

Turizm motivi həmin sahəyə təsir edən demoqrafiya, iqtisadi artım və resurs potensialı amilləri ilə tapılır.

$$\bar{y} = f(\ddot{U}DM, TA, Pot)$$

Burada, turizmin artım sürəti $\ddot{U}DM$ -dan, təbii artım və potensial artımın funksiyası kimi verilir. Sadə halda bu asılılıqla çox amilli funksiya kimi verilir.

$$y = \ddot{U}DM^\alpha \Theta H^\beta Pot^\mu$$

yaxud $y = \alpha \ddot{U}DM + \beta \Theta A + \mu Pot$ –la ifadə olunur.

Burada, y – turizmin artım tempi;

$\ddot{U}DM$ – ümumi daxili məhsil;

Θh – əhalinin artımı;

P_{ot} – potensialın artımı.

Qeyd edək ki, bu amillərin dəyişməsi turizm inkişafına təsir etməklə bir-birlərinə təsir edir.

α, β, μ - elastiklik əmsalları olmaqla turizmin məhsulunun amillərdən asılı olan meylini verir.

Turizm modeli təsviri və konkret amillərə görə artım modelini əhatə edir. Amillərə görə turizm modelinin tərtibində motivizasiya amilləri qəbul olunur. O cümlədən, maddi təminat, gəlirlər, təhsil səviyyəsi və sağlamlıq meyarı və seçim qabiliyyəti çoxfunksiyalı meyarlarla tərtib olunur.

$$\bar{y}=f(x_1, x_2, \dots, x_n)$$

Turizmin təsviri modeli onun mövcud vəziyyətini təmin edən göstəricilər sistemi və onların dəyişmə dinamikası verilir. Təsviri model statistik göstəricilərə əsaslanır. Turizm çoxfaktorlu inkişaf strategiyasına malik olduğu üçün onun modeli resursların dəyişməsi və həmin resurslardan asılı olan elastikliyin proqnoz modeli ilə təsvir olunur.

Ayrı-ayrı amillərin proqnozu və sonra onların qarşılıqlı əlaqəsini birləşdirən çox kriteriyalı model verilir.

Turizmin sosial-iqtisadi rolu turizm potensialının formalaşması və istifadəsi səmərəliliyi ilə ölçülür. Turizm potensialı tələbə uyğun istifadə edilən maddi-maliyyə imkanları iş qüvvəsi və həmçinin təşkilati-idarəetmə təcrübəsi nəzərdə tutulur. Turizm modeli dinamik proses olmaqla onun strukturu təkraristehsal, maddi-əşya və həmçinin faydalılıq dərəcəsinə görə təsnifatlaşdırıla bilər. Elmi-texniki tərəqqi, texnologiya və insan amillərinin səmərəli istifadəsi baxımından proqmatik hesabatlar aparmağa imkan verir. Modelləşmə hər bir sahənin kompleks amillərini qiymətləndirmək və bu amillərin dəyişmə meyillərini proqnozlaşdıraraq əsas artım istiqamətləri verir. Potensial yanaşma mülkiyyət və tabelik prinsiplər dəyişdikcə metodiki olaraq dəyişir. Daha çox xarakterik olaraq ümumi resurslar sahələrarası və regionlar üzrə funksional təyinatına görə bölünür, mülkiyyət formaları və mülkiyyətin istifadə dərəcəsi ilə dərinləşir, təkraristehsal quruluşu kəsb edir. Hər bir respublikada milli sərvət, iqtisadi durum olaraq təkraristehsalına və dövriyyə xüsusiyyətlərinə görə müxtəlif potensial resurslara bölünür. Ona görə də potensial istehsal bölgü və istifadə dövriyyəsi, hər birində səmərəli forma və üsulların tətbiqi idarəetmə strukturunu yaradır.

Sxematik olaraq potensial resursları aşağıdakı ardıcılıqla istifadə etmək metodlarını veririk.

Turizm ehtiyatları turizm məhsuluna ehtiyaclarla dəyişilir və inkişaf etdirir. Belə ki, turizm ehtiyatları artıq formalaşmış potensialdır. Amma turizm potensialı yeni artan, daha məhsuldar perspektiv struktur və fəal dəyişmələrdir. Turizm potensialı iqtisadi potensialın artımı, onun turizm dövryyəsinə cəlb edilməsi ehtimalları və imkanları ilə genişlənir. Ona görə də turizm potensialına daha geniş struktur amili və ehtiyatlar kimi baxa bilərik. Azərbaycan Respublikasında iqtisadi və sosial resursların mövcud vəziyyəti və onların perspektiv inkişaf dinamikası əsas rol oynayır. Turizm potensialının artımı iqtisadi potensialın və sosial amillərin səmərəli istifadəsi və onun turizm məqsədilə infrastruktur, birbaşa xərc məqsədlərinə yönəldilməsi kəmiyyətə və keyfiyyətə dəyişilmə meyillərini əhatə edir. Turizm potensialının artırılması yolları onun bazarının genişlənməsi ilə birbaşa əlaqəlidir. Bu bazar tələbi, uyğun daxili və xarici potensialın artması və istifadəsi yollarını təmin edir. Turizmin makroiqtisadi potensialı ümumi daxili məhsul, sənaye və infrastruktur, ev təsərrüfatı, onların turizm məhsuluna yönəldikləri vəsaitlərlə ölçülür.

Turizmin inkişafına təsir edən makroiqtisadi potensialın dinamikası, Müasir şəraitdə neft gəlirləri, əhəlinin pul gəlirləri və ölkədə aparılan sosial müdafiə xərcləri uyğun olaraq turizm xidmətinə potensial sifariş və onun reallaşması imkanlarını yaradır. Ona görə də Azərbaycan Respublikasının sosial-iqtisadi göstəricilərinin formalaşması və dinamikası uyğun olaraq onların kommersiya maraqlarına uyğun turizm məqsədilə istifadəsindən xeyli asılıdır.

Turizmin təkraristehsal strukturunu təhlil etmək, onun maraqlarının səmərəli istifadə variantlarını strategiyasını hazırlamağa imkan verir. Turizm məhsulunun formalaşmasında xüsusi resurslar mövcuddur. Yeni texnika, texnologiya, dünyada dəyişən resursların dəyişdirilməsi ilə istifadə olunan resursların konkret formasını özündə birləşdirir.

Turizm sahəsində səmərəsindən asılı olaraq ayrı-ayrı məqsədlərə ayrılır. Səmərəli olan resursların kommersiya maraqları və əhəlinin yaşayışı üçün yaradılan

şərait əsas götürülür. Resursların bölgüsü və yenidən bölgüsü, sahələrin tələbi və həmin resursların mülkiyyətçisinin istifadəsi zamanı mənfəət əsas götürülür. Mənfəət artdıqca sosial effekt də artır. Ona görə də hər bir təsərrüfat subyekti özünün resurslarını təzələmək, onların istifadəsinin əlverişli, variantlarını hazırlamaq məqsədilə daha əlverişli biri-birini əvəz edən resurs imkanlarını əvəz edir. Təsərrüfat subyektləri kimi turizm sahibkarları turizmə cəlb oluna bilən maksimal resursların əvəz edilməsi trayektoriyalarını qiymətləndirir. Turizmin formalaşması amilləri və ona yönəldilən resursların maddi-əşya, yaxud əl əməyinə, ictimai təsərrüfat, yaxud fərdi ev təsərrüfatlarının imkanlarını dövrüyyəyə cəlb edilməsi metodikasına və son nəticəsinə uyğun qərarlar qəbul edir.

Turizmin resurs potensialı fondlar, infrastruktur və əmək resursları olmaqla müəssisə kimi əsas üç resurs təminatı ilə qiymətləndirilir.

Yerlər ayrı-ayrı kompleks təsərrüfatçılıq fəaliyyətinə çevrilir. Ərazi potensialı həmin ərazinin turizm üçün əlverişli olan meşə, su, təbii-iqlim və həmçinin məskunlaşma mühiti ilə zəngin olduqda, ərazilərin turizm məqsədilə ixtisaslaşması və məhsuldar qüvvələrin həmin ərazi kompleksinə cəlb edilməsi imkanları artır. Ona görə də turizm obyektlərinin yerləşməsi, inkişafı və səmərəli təşkil rəqabət mühiti şəraitində bütün fəaliyyətlərin və təsərrüfat formalarının ümumi və xüsusi səmərəsi ilə ölçülür. Hər bir ərazinin səmərəsi aqlomerasiya səmərəsi kimi həmin regionun əsas və köməkçi, istehsal infrastruktur və sosial infrastruktur səviyyəsi ilə səciyyələnir. Infrastruktur tənzimlənməsi, öz mahiyyəti etibarilə, həm kəndin, kənd təsərrüfatı kompleksinin, sənayenin inkişafına şərait yaradır.

Ərazi, sahə iqtisadi və sosial amillərini turizm sferasına cəlb edilməsi bu sahənin fəaliyyətinin formalaşmasında çoxşaxəli resursların istifadə edilməsi imkanlarından asılıdır. Turizm potensialının təsnifatı onların texnoloji xüsusiyyətləri, təkraristehsalda rolu və təşkilati-iqtisadi idarəetmə xüsusiyyətlərinə görə eyniliyi ilə müəyyənləşir. Turizm modelləşməsi aşağıdakı formaların təsnifatına bölmək olar: maddi-texniki baza; insan – əmək resursları; maliyyə – resursları; təbii-coğrafi resurslar; informasiya kommunikasiya resursları.

Turizmin maddi resursları bu sahəyə yönəldilən digər sahələrin və əhalinin xüsusi vəsaitlərinin həcmi, onların istifadə intensivliyi, xarici ölkələrin maddi köməyi təşkil edir.

Turizm sferasında maddi-maliyyə resurslarının intensiv artımı, turizm məhsuluna ehtiyaclar, hər vahid turist məhsulunun iqtisadi və sosial səmərəsi ilə ölçülür.

Turizmin maddi-texniki bazası təşkil olunmuş turist xidmətinin fəaliyyətinin rəqabət mühiti şəraitində məhsulunun keyfiyyətinin yaxşılaşması və daha çox turistin cəlb edilməsində əsas rol oynayır. Maddi-texniki baza, turizm gəlirləri, onların bölgüsü, həmçinin sahibkarlıq və xarici şirkətlərin kommersiya mənfəətini artırmaq məqsədilə fəallaşır. Turizmin maddi-texniki amili aşağıdakılar daxildir: turist firmaları (turagent, turoperator); mehmanxanalar; turist yollarının realizasiyası büroları; nəzarət klubları, dayanacaqlar. Turizm obyektləri göstərilən xidmətlərin növünə, iqtisadi elementlərinə və təsərrüfat subyektinin mülkiyyət növünə görə ixtisaslaşması və struktur bölgüsü baş verir. Xidmətin növü, onun səmərəli təşkili turizm sferasının infrastrukturunu və təşkilatı aspektlərini əhatə edir. Müasir şəraitdə turizmin təşkili yeni firmaların, onların əhaliyə xidmətinin keyfiyyəti və son nəticədə səyahətin təşkili, turistlərin səyahət yerləri üzrə yerləşməsi və onlara göstərilən xidmətin yaxşılaşması, nəqliyyat xidməti, mənəvi tələbat üçün zəruri olan tədris, izahat və informasiya təminatı əsas götürülür.

Turizmin mülkiyyət formaları üzrə maddi-texniki bazası dövlət, sahibkarlar və xüsusi vəsaitlər üzrə formalaşır. Bu təsnifat sistemi mülkiyyət formaları arasında rəqabət mühiti yaratmaq, mülkiyyət formaları ilə təsərrüfat formaları arasında əlaqəni dəqiqləşdirmək, həmçinin kənd və kənd təsərrüfatının daha çox özəl sektor kimi turizm dövriyyəsinə cəlb edilməsini sürətləndirməkdən ibarətdir. Turizmin ehtiyatları təkraristehsal quruluşuna görə təbii və yeni yaradılan infrastruktur obyektlərinə bölünür. Turizmin təsərrüfat sahəsi kimi potensialının formalaşma xüsusiyyətləri və istifadəyə cəlb olunmuş infrastruktur obyektləri təşkilatı quruluşa malikdir. Hər bir turist obyektinin və yaxud sahibkarın özü üçün artıq formalaşmış potensialdan istifa-

dəitmək hüquqi və iqtisadi əsaslarla iştirak payı müəyyənləşə bilər. Ona görə də regional turizm bazaları, yerli və bələdiyyə mülkiyyətinin, həmçinin ayrı-ayrı fiziki və hüquqi şəxslərin əmlakını, resurslarını ödəmək, yaxud kredit şərtləri ilə qanunvericiliyə uyğun olaraq turizm dövryyəsinə cəlb etmək olar. Bu baxımdan regionda yaradılan iqtisadi potensialın bütün növləri və onun mülkiyyət formasından asılı olmayaraq kommersiya və təkraristehsal maraqlarına uyğun olaraq birləşir, assosiasiyalar, səhmdar cəmiyyətlər və yaxud payı bəlli təsərrüfat formaları şəklində yeni təsərrüfat strukturları yaradılır. Regionların iqtisadi və sosial potensialı ərazi və respublika tabeli sosial obyektlər, həmçinin ayrı-ayrı sahibkarların mülkiyyəti kimi turizmin inkişafında maraqlı olduqda, onların maddi-maliyyə təşkilatı funksiyası reallaşır. Regionlarda formalaşmış nəqliyyat kompleksləri, əhali vəsaitləri və onların təchizatı, otellərin istifadə və xidmət sferasında sənaye, yaxud ev təsərrüfatlarında istehsal həcmi və onların turist segmentləri ilə ixtisaslaşması və dərinləşməsi maddi-texniki bazanın və potensial imkanların dinamikasını müəyyənləşdirir. Tarixi abidələrin təkraristehsalı və qorunması üçün xüsusi proqramlar YUNESKO və digər dünya təşkilatları tərəfindən maddi-texniki və maliyyə yardımları edilir. Turizmin formalaşması və dəyişməsinə aid aşağıdakı mənbələr təsir edir.

Turizm təşkilatları və turizm kadrları təşkilatı amil kimi, bu sahədə sifarişçilərin və turistlərin rahatlığını, onların zövqünə uyğun xidmətin təşkilinə şərait yaradır. Kadr potensialı artıq formalaşmış kadrların əməyinə görə yerləşdirilməsi və onların stimullaşması ilə dəyişir. Turizmin kadr potensialı, dünya təcrübəsi və turizm sahəsində əmək verənlərinə yiyələnən müasir tələblərə uyğun kadrların hazırlanması və onlardan istifadənin yeni yollarını əhatə edir.

Qiymətləndirmək metodikası ərazi və sahə, global və lokal məsələlər üçün xüsusiyyətlər kəsb edir. Global məqsədlər, bütövlükdə iqtisadi artım, onun hər nəfərə düşən həcmi və regionların iqtisadi-sosial resursları daxildir. İqtisadi artımın dinamikasının sosial tərəqqi, həyat səviyyəsinin yüksəldilməsi potensialı, turizm sahəsinin inkişafı ilə mümkün olur.

Onun global qiymətləndirilməsi turizm sahəsinə qoyulan vəsaitlər, onun son məhsulunun arasındakı dinamik nisbət-elastiklik əmsalı götürülür.

$$G = \frac{\Delta Y}{\Delta TM}$$

Burada, G – turizm potensialının iqtisadi artma təsiri;

ΔY – iqtisadi artım;

ΔTM – turizm məhsulunun artım tempi.

Turizm sahəsi daha çox region potensialı və kənd təsərrüfatı məhsulları, təbii resurslar və həmçinin ev təsərrüfatı ilə bağlıdır. Ona görə də hər bir sahənin son məhsulunun formalaşmasında digər fəaliyyətin və resursların rolu onun «nüvə əmələgətirici» funksiyası kimi çıxış edir. Kənd təsərrüfatı və kəndin potensialı kənd turizmini təbii sərvətlərdən istifadə istiqamətlərini müəyyənləşdirir. Belə ki, kənd əhalisinin həyat səviyyəsi, kənd təsərrüfatı məhsullarının dinamikası, onun emalı, ərzaq təminatı kompleks inkişaf üçün şərait yaradır. Kənd əhalisi və kənd təsərrüfatında özəlləşmənin xüsusi çəkisi, bəzi məhsulların istehsalı və istehlakı turizm axını üçün potensial şərait yaradır. Ona görə də kənd təsərrüfatı potensialının qiymətləndirilməsi onun fond quruluşu, məşğul olanların sayı və kənd təsərrüfatı məhsulunun dinamikası əsas rol oynayır.

İnvestisiya resursları bazar tipli inkişaf istiqamətlərində prioritet istiqamətlər və resurslar strukturuna uyğun planlaşdırılır. İnvestisiya həcmi və onun struktur sahəsinin perspektiv inkişafı, maliyyə və maddi xərcləri, turist obyektlərinin fəaliyyətinin, keyfiyyətinin yaxşılaşması, turizmin istehsal güclərinə və bazar tələbinə uyğun yerləşməsi metodları ilə idarə olunur.

Turizmin təşkilinin və onun planlaşdırılmasının maddi və maliyyə amilləri, daxili və xarici ehtiyatların bütünlüyə cəlb olunması ilə yanaşı turizmin özünün keyfiyyət potensialını yüksəltmək strategiyası təşkilidir.

3.2. Xüsusi maraq turizminin sahibkarlıq planlaşması

Kiçik sahibkarlıq dünya iqtisadiyyatında aparıcı və perspektiv həlqə olmaqla bazar iqtisadiyyatının inkişaf və genişlənmə istiqaməti olaraq hər bir ölkədə özünün

formalaşması xüsusiyyətləri ilə fərqlənir. Kiçik sahibkarlığın nisbi mənası, bütöv sahibkarlığın yaratdığı məhsulda onun xüsusi çəkisi, iqtisadi artım, rifah problemlərinin həlli və integrasiya amili olaraq idxal-ixrac fəaliyyətində rolu ilə fərqlənir. Turizm fəaliyyət dairəsi olaraq bir sıra ölkələrdə kiçik və inkişaf etməkdə olan iqtisadiyyatlar üçün xarakterik sahədir. Onun metodoloji əsasları ölkə iqtisadiyyatının xüsusiyyətləri və kiçik biznes fəaliyyəti kimi formalaşma qanunauyğunluqları ilə özünü göstərir.

İqtisadi ədəbiyyatlarda kiçik iqtisadiyyatlar termininə və ölkələrinə tez-tez rast gəlinir. Bu halda hansı meyarlar, fəaliyyətlər və sosial-iqtisadi nəticələr nəzərdə tutulur və bu nəticələri əldə etmək üçün istifadə olunan mexanizmlər nəzərdə tutulur.

Kiçik iqtisadiyyat nədən ibarətdir? İqtisadiyyatın ölçüsünü müəyyən edən əhali yoxsa ÜDM-nin həcmidir? Çox güman ki, hər ikisinin bir az qarışığından ibarətdir. Məsələn, Simon Kuznets ölkənin kiçiklik ölçüsü kimi on milyon əhalinin ə yuxarı həddi kimi müəyyən edir. Bu təsnifata əsaslansaq, bu gün dünyada kifayət qədər ölkəni kiçik ölkə hesab etmək olar. Commonwealth-in kiçik dövlətlər haqqında hesabatında kiçiklik ölçüsü kimi 1,5 milyon əhali nəzərdə tutulur. Əhalinin sayına əsasən yekdil nəticə əldə etmək çətinidir. Buna görə də coğrafi ölçü və ÜDM-in həcmi də nəzərə alınmalıdır. Kiçik əhali geniş mənada hər hansı iqtisadiyyatda alıcı və satıcıların sayının az olması deməkdir. Əsas iqtisadi prinsiplərdən də bizə məlumdur ki, mükəmməl rəqabət bazarı şəraitinə nail olmaq üçün geniş sayda alıcı və satıcılar tələb edir. Çoxlu alıcının olması ya çox böyük əhali, ya da daxili istehsal üçün yüksək xarici tələbat zərurəti yaradır. Digər tərəfdən də çoxlu satıcının olması çoxsaylı tədarükçülər tərəfindən yüksək daxili və ya xarici tədarük tələb edir. Mikro dövlər strukturunda az əhali ilə çoxlu alıcı və satıcının olması ehtimalı çox aşağıdır və adətən geniş alıcı konsepti bir-biri ilə əlaqəlidir. Mal və xidmətlərə az tələbat duyulan, kiçik əhaliyə malik dövlətlərdə biz onlarla və ya yüzlərlə tədarükçüyə malik rəqabətli sənayeni müşahidə edə bilmərik, çünki həddən artıq məhsul tədarükünü zəruri edən tələbat yoxdur.

Kiçik dövlətlərdə daxili və xarici miqrasiya modellərinin təhlil edilməsi bu dissertasiyanın mövzusunun kənar olsa da, bir faktı yadda saxlamaq lazımdır ki, bu amil kiçik dövlətlərə xas olan xüsusiyyətlərdən biri kimi nəzərə alınmalıdır. Belə ölkələrə gələn miqrantların sayı heç də çox vaxt yüksək yaşayış standartları və daha çox iş imkanlarına malik böyük dövlətlərə gedən miqrantların sayı ilə eyni deyildir.

Kiçik iqtisadiyyatlar bir çox ortaq xüsusiyyətlərə malikdirlər ki, bu da bizə onları bir qrupda təsnif etmək imkan verir. Məlumdur ki, kiçik dövlətlərin dördüdə üçü ada dövlətləridir. Bu əsas dünya bazarlarından uzaq olmaq və təcrid olunmaq deməkdir. Uzaq məsafədə yerləşmək təkcə dünya bazarlarına çıxışı məhdudlaşdırmır, həm də beynəlxalq ticarətdə əlavə nəqliyyat xərclərinin yaranmasına səbəb olur, belə ki, həm ixrac, həm də idxal xərcləri artır. Təbii ki, artan nəqliyyat xərcləri ixrac xərclərini də artırır, xarici alıcılar üçün onu daha da bahalaşdırır və beynəlxalq arenada onları daha az rəqabətli edir. Həmçinin, yüksək nəqliyyat xərcləri idxalı və turizmi bahalaşdırır, ticarətdən əldə olunan gəlirlərlə bağlı istehlakçı rifahının həcmi azaldır. Təcrid olunma və məhdud coğrafi ölçü özü də məhdud təbii sərvətlər deməkdir və nəticədə, yerli istehsal və ixracın diversifikasiyası məhdudlaşır.

Kiçik iqtisadiyyatlar həm də ticarətə açıq olması xüsusiyyətləri ilə seçilirlər. Ona görə də onların geniş idxal və ixrac fəaliyyətləri mövcuddur. Mübahisə edilir ki, yüksək dərəcəli ticarətə açıq olmaq belə ölkələri onların nəzarəti xaricində olan xarici zərbələrə qarşı daha həssas edir. Mal və xidmətlərin təmin edilməsi üçün xarici mənbələr, həmçinin ixrac gəlirlərindən asılılıq iqtisadiyyatı ticarət ortaqlarında və ümumilikdə dünyada baş verən iqtisadi və siyasi problemlərə qarşı daha həssas edir. Buna baxmayaraq, bu daxili istehsalın azlığı səbəbindən daha böyük rəqibləri ilə müqayisədə, kiçik iqtisadiyyatların ticarətə açıq olması faktını dəyişmir. Bu məqamda ixrac, yoxsa idxalın daha böyük olmasını müəyyən etmək problem olaraq, nəzəri və metodoloji aspektlər kəsb edir.

Kiçik iqtisadiyyatlar ixrac etdiklərindən daha çox idxal edirlərmi? Ümumi tendensiya belədir. Kiçik iqtisadiyyatlar adətən xaricilərə saqdıqları ilə müqayisədə xaricdən daha çox mal idxal edirlər. Səbəb çox sadədir. Ölkənin kiçik olması

iqtisadiyyatda istehsalın həcmi təyin edir. Məhdud həcmdə məhsul istehsal edən iqtisadiyyat miqyas iqtisadiyyatlarından asanlıqla faydalana bilməz. Miqyas iqtisadiyyatı firma və sənayelərin geniş miqdarda istehsal etmək və daha çox istehsal etdikcə orta sabit xərclərini azaltmaq imkanını əldə etməsi zamanı yaranır. Əgər daha çox istehsal aşağı orta xərclərə keçəndə, geniş istehsalla məşğul olan firma və sənayelər aşağı xərc səviyyəsində fəaliyyət göstərirlər. Belə olan halda, kiçik iqtisadiyyatlar ən yüksək səviyyədə miqyas iqtisadiyyatlarından istifadə edə bilməzlər. Böyük iqtisadiyyatlar malları daha ucuz qiymətə istehsal edərək, onları xaricə satacaqlar. Kiçik iqtisadiyyatlar ticarətə açıq olduğundan, onlar xarici firmalar tərəfindən maneə ilə qarşılaşırlar. Belə xarici şirkətlər çox vaxt böyük olmaqla yanaşı, səmərəli istehsalla məşğul olurlar, yerli tələbatdan artıq istehsal etmək imkanına malikdirlər və onu münasib qiymətə xaricə sata bilirlər. Bu münasib qiymətlər kiçik iqtisadiyyatlarda adətən yerli qiymətlərdən aşağı olduğundan istehlakçılar daha ucuz idxal mallarına üstünlük verirlər.

Kiçik dövlətlərdə ikinci problem yuxarıda qeyd olunan birinci problemin birbaşa səbəbidir. Bu onların ehtiyacları olan hər şeyi istehsal edə bilməmələridir, çünki ya xammal çatışmır, ya da bəzi istehsal prosesləri böyük həcmli kapital hesabına başa gəldiyindən bu kiçik iqtisadiyyat üçün gəlirli deyil. Xammal tez-tez xaricdən idxal edilir, lakin bu yüksək istehsal xərci hesabına başa gəlir. Yenə də başqa bir dövlət eyni məhsulu istehsal etdikdə, yerli şirkətlər öz funksiyalarını itirmək məcburiyyəti qarşısında qalacaqlar. Bəzi hökumətlər “ixracın inkişafına dəstək” və yaxud “idxalın əvəzlənməsi” kimi proqramları icra etməyə çalışırlar. Lakin bir müddətdən sonra bu proqramların kiçik iqtisadiyyatlar üçün səmərəsiz və bahalı olduğu sübuta yetirilir. Bu isə “müqayisəli üstünlük” konseptinə gətirib çıxarır. Əgər iqtisadiyyat müəyyən məhsulun istehsalında kifayət qədər rəqabətli deyilsə, o sadəcə həmin məhsulu xaricdən idxal edə bilər. İstehsal olunmuş mallarda idxalın əvəzlənməsi yalnız səmərəli texnologiyanın istehsala tətbiq olunduqda və məhsulu cəlb edən geniş alıcı kütləsi olduqda fayda verə bilər. Əks halda, idxalın əvəzlənməsi istehlakçılar üçün

yükdən başqa bir şey deyil, çünki onlar məhsulu almaq üçün dünya qiymətlərindən yüksək ödəniş etməlidirlər.

İxracın təşviqi isə bir qədər fərqlidir. Hökumət subsidiyalaşdırılacaq məhsulu uğurla müəyyənləşdirsə, ixracın təşviqi çox səmərəli bir metod ola bilər. “Düzgün məhsulun” subsidiyalaşdırılmaması təşviqat proqramı üçün ayrılmış böyük məbləğdə gəlirin itirilməsi, artım vədi ilə hökumətin “qanını içən” səmərəsiz istehsalçıların mövcud olması kimi ciddi problemlərlə nəticələnə bilər. İxracın təşviqi proqramının uğuruna təsir edən bir çox əsas amillər mövcuddur.

Birincisi, məhsulun üstünlüyü, yəni hər hansı iqtisadiyyatda istehsal olunmuş məhsul digər ölkələrdə istehsal olunmuş eyni məhsullarla müqayisədə daha yüksəkdir. Şirkət məhsulun üstünlüyündən xəbərdar olduqda, çox güman ki, ixrac fəaliyyəti ilə məşğul olacaqdır. Eyni qaydada şirkətin məhsulunun istehsalında tətbiq olunmuş üstün texnologiya da öz növbəsində ixracın həcmi artıracaqdır.

İkincisi, istehsal ediləcək məhsulun həmin dövlətin iqtisadi strukturuna uyğun olmasıdır. Məhdud texnoloji imkanlara malik zəif inkişaf etmiş dövlət inkişafının ilkin mərhələsində əsas məhsulların istehsalı və ixracı ilə daha fəal məşğul olacaqdır. Eyni qaydada təbii sərvətlərlə zəngin olan dövlət turizm xidmətlərini tələb edən xaricilərə təklif etmək üçün daha çox potensiala malikdir. Kiçik ada iqtisadiyyatları çox vaxt nisbətən böyük dövlətlərlə sənayenin inkişafı baxımından rəqabət aparmaq üçün zəif və bacarıqsız olması ilə səciyyələndirilir. Kiçik ada iqtisadiyyatları və ümumilikdə kiçik iqtisadiyyatların bir çox ortaq xüsusiyyətləri var, məsələn, əhalinin azlığı, kiçik daxili bazarlar, qeyri-adekvat təbii sərvətlər və ticarət yüksək dərəcədə açıqlıq. Bir tərəfdən daha diqqətlə araşdırsaq, görərik ki, bütün bu xüsusiyyətlər bir-biri ilə qarşılıqlı əlaqəyə malikdir. Əhalinin sayca az olması və kiçik daxili bazar bu iqtisadiyyatlara geniş həcmli istehsal fəaliyyəti ilə məşğul olmağa imkan vermir, , ona görə də həmin iqtisadiyyatlar mal və xidmətlərin təmin edilməsi üçün ticarətdən daha da asılı olmağa meyl edirlər. Kiçik iqtisadiyyatdan gəlirin artırılması üçün alternativ vasitə kimi istifadə olunmadığı təqdirdə, sənaye məhsullarının ticarətində rəqabətin olmaması davamlı inkişaf perspektivlərini zəiflədir. “Belə olduqda, məhdud

təbii sərvətlərə malik kiçik dövlətlərdə yeganə mümkün inkişaf strategiyası ixracatı baş verir və gəlirlər gətirir. Xüsusilə də sənaye istehsalında miqyas iqtisadiyyatından faydalana bilməyən kiçik iqtisadiyyatlar üçün xidmət sektoru ən yaxşı alternativdir. Bəzi kiçik ada dövlətləri turizm üzrə təbii üstünlüklərə malik olsalar da, digər bir çox kiçik və inkişaf etməkdə olan dövlətlər bu sahədən faydalanmaq üçün turist məkanları yaratmalıdırlar. Kiçik və inkişaf etməkdə olan dövlətlərin ticarət rəqəmlərinə bir də nəzər salaq. Biz müşahidə etdik ki, kiçik dövlətlərin böyük əksəriyyəti üçün malın idxal həcmi ixrac həcmindən xeyli artıqdır, ona görə də bu ölkələrdə mənfi cari balans mövcuddur ki, bu da onların çoxunun ÜDM-nin 20%-dən artıqdır. Bununla belə, bu hələ son deyil. Biz bu ölkələrin xidmət idxal-ixrac balansına nəzər yetirsək, fərqli bir modellə qarşılaşırıq. Əksər kiçik dövlətlərin kiçik adalar olması faktını nəzərə alsaq, onlarda turizm fəaliyyəti üçün təbii turizm məkanlarının olduğunun şahidi oluruq və ada olmayan kiçik dövlətlərdə çox vaxt zəif mal istehsalını kompensasiya etmək üçün daha geniş xidmət sektorunun yaradılması tendensiyası mövcuddur.

Həm kiçik, həm də böyük dövlətlər üçün xarici valyuta gəlirlərinin əsas mənbələri olaraq ticarət və turizmə səylər genişlənir. Kiçik dövlətlərlə müqayisədə böyük dövlətlərin sənaye istehsalında miqyas iqtisadiyyatlarından daha çox faydalanmaq imkanına malik olması faktını nəzərə alsaq, kiçik dövlətlərdə ticarət və turizmdən əldə olunan xarici valyuta gəlirlərindən asılılıq dərəcəsi daha yüksəkdir. İqtisadi nöqteyi-nəzərdən bu asılılıq müsbət anlayış kimi qəbul edilmir, çünki o iqtisadi cəhətdən müstəqillik qazanmaq perspektivlərini aradan qaldırır və bu siyasi asılılığa da səbəb olur, təhlükəsizlik təmin olunmur. Əgər ticarət və turizmdən iqtisadi asılılıq bir fakt kimi qəbul olunursa, biz onu müsbət bir anlayış kimi və inkişafa nail olmağın bir vasitəsi kimi qəbul edə bilərikmi? Bir çox ölkələr geniş turizm fəaliyyətindən yararlanır və bu da öz növbəsində həmin ölkələrə böyük məbləğdə xarici valyuta gəlirləri gətirilir.

Turizmdə təbii üstünlüyə malik ölkələr üçün bu çox asandır. Turistləri cəlb etmək və turizm sektorundan faydalanmaq sadəcə uğurlu reklam kampaniyasından asılıdır. Buna baxmayaraq, turistləri cəlb etmək üçün təbii gözəlliklərə sahib olmayan və iqtisadi inkişafı təmin etmək üçün eynəlxalq turizm gəlirlərinin bir qismindən asılı olan inkişaf etməkdə olan dövlətlər alternativ metodlara müraciət etməlidirlər. Bir sıra inkişaf etməkdə olan dövlətlər bütün dünyadan turisti cəlb etmək üçün müxtəlif fəaliyyət sahələri müəyyən ediblər. Bu fəaliyyətlərə idman, komfranslar, səhiyyə xidmətləri, təlim fəaliyyətləri və s. daxildir. “Xüsusi Maraqlı Turizmi” adlanan termin yaranmaqda olan bu fəaliyyətlərə cavab olaraq meydana çıxmışdır, çünki bu sahələr xidmətlərdən yararlanmaq üçün gələn turistlərin xüsusi maraqlı çərçivəsinə daxildir.

3.3. Aqroturizm və ekoturizmin planlaşması

Turizmin inkişaf modeli və onun əsaslandırılması metodikası maliyyə əsasları üzərində qurulur. Turizmin maliyyə tələbatı, mövcud və perspektiv üçün turizm tələbi və təklifinin nisbətinin dəyməsinə uyğun olaraq müəyyən olunur. Maliyyə potensialı mülkiyyət formasından asılı olmayaraq turizm gəlirlərini artıran bir iqtisadi mexanizmdir və onun hesabına daha rentabelli turizm sferasını planlaşdırması nəzərdə tutulur. Turizmin maliyyə potensialında istifadə olunmasında dövlətin, xüsusi vəsaitlərin və xarici maliyyə resurslarının rolu danılmazdır. Turizm prioritet sahə olaraq dövlət büdcəsinin gəlirlərinin və xərclərinin əsas istiqamətləri kimi planlaşdırılır. Turizm dövryyəsinə cəlb olunan maliyyə resursları, turizmin əsaslı tikintisinə, onun texnologiyasının qurulmasına və turizm xidməti üçün ayrılan əmək haqqı və istehlak məhsulları xərclərinə bölünür. Ona görə də turizm xərclərini təmin edən maliyyə mənbələri həmin maliyyə mülkiyyətçilərinin alternativ layihələri üzərində qurulur.

Maliyyə resurslarının istifadəsi tikinti, yeniləşmə istiqamətləri üzrə planlaşdırsa, onun kommersiya gəlirləri əldə etmək imkanları daha da artır və turizm bazarında istehlakçılar tərəfindən səmərəli istifadə mexanizmlərindən istifadə olunur ilə reallaşır. Dövlət büdcəsinin gəlirlərini artırmaq yalnız səmərəli büdcə xərcləri ilə

mümkün olur. Özlüyündə səmərəlilik bütün sahələrarası rəqabət və perspektiv gəlirlərlə ölçülür. Turizmin fəaliyyətinin səmərəliliyi həmin sahəyə qoyulan kapital qoyuluşu və onun hər manatına uyğun alınan effektlə ölçülür.

Dövlət büdcəsinin turizm üçün ayrılan vəsaitləri strateji məqsədlər və perspektiv proqnozlar baxımından qeyri-neft sektorunun inkişafı layihələri üzrə reallaşır.

Xüsusi vəsaitlər və qeyri-dövlət maliyyə resurslarının turizm sahəsinə ayrılması kommersiya maraqları və təkrar istehsal proqramlarına söykənir. Bu iki əsas mənbələrlə yanaşı regional yanaşma konsepsiyası, sahibkarlığa kömək milli fondu və yoxsulluğun ləğvi kimi üç əsas konseptual proqramlar regionların təbii resurslarından istifadə olunmasına və əhəlinin sosial müdafiəsinin təmin edilməsinə yönəldilir.

Regionların sosial-iqtisadi inkişafı və qeyri-neft sektoru prizması baxımından maliyyə sabitliyinin yaranması və turizm sferasının genişlənməsi üçün maddi baza yaradır. Turizmin maddi-maliyyə tarazlığı nüvə rolunu oynayır və turizm dövryyəsinin sürətlənməsinə birbaşa təsir edir.

Turizmin maliyyə əsaslarının formalaşması tələbat və pul resurslarının miqdarı ilə müəyyənləşir. Sahibkarlıq fəaliyyəti və əhəlinin vəsaitlərinin artması, onların gəlir gətirmək imkanlarının genişlənməsi və inflyasiyadan qorunması daha çox regional turizmin rolunu artırır.

Kənd təsərrüfatı və turizmin inkişafına kənd əhəlisinin gəlirlərinin transfert olunması dövlət büdcəsindən ayrılan vəsaitlərin daha da prioritet sahələrə yönəldilməsinə şərait yaradır.

Kənd əhəlisinin gəlirləri turizmin inkişafında qeyri-dövlət maliyyə resursları rolunu oynayır. Turizmin inkişafında əsas maliyyə resurslarının mənbələri turistlərin xüsusi vəsaitləri və onların şəxsi istehlakı üçün ayırdıqları vəsaitlərlə ölçülür. Beləki, əhəlinin maddi rifahının yaxşılaşması, tələbatlarının ödənilməsi dərəcəsinin yüksəlməsi yığır qalan vəsaiti daha da artır. Bu da öz növbəsində turizm məqsədləri üçün istifadə olunur.

Turizmin inkişafında büdcədən kənar fondların vəsaitlərindən istifadə olunması daha mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Turizmdə sahibkarlıq fəaliyyəti dövlət tərəfindən qanunvericilik bazası əsasında tənzimlənir və idarə olunur.

Turizmin inkişafında sahibkarlığa kömək milli fondu kənd təsərrüfatının turizm məqsədi ilə stimullaşmasına təsir edir. Sahibkarlığa kömək milli fondu dövlət büdcəsindən ayrılan ucuz kreditlər vasitəsi ilə prioritet sahibkarlıq fəaliyyətlərini stimullaşdırır. Belə ki, regionlarda kiçik və orta sahibkarlıq növü kimi heyvandarlığın inkişafı, kənd təsərrüfatı məhsullarının və xidmət sferasının inkişafı üçün verilən güzəştli kreditlər əhalinin məşğulluğunu artırır və bazar təklifinin həcmi və strukturunu təkmilləşdirir.

Sahibkarlığa kömək milli fondu xırda və orta biznes fəaliyyətinin ucqar rayonlarda yerləşməsi və inkişafına şərait yaradır. Bu fondlar vasitəsi ilə verilən kreditlər qısamüddətli olub, bazar tələbinə uyğun olaraq məhsul və xidmət bazarının formalaşmasına kömək edir.

Sahibkarlıq fəaliyyətinin müasir şəraitdə mühüm istiqamət olaraq turizm obyektlərini tikmək, regionlarda turizm xidmətinin təşkil etmək və turistlərin tələbatını hərtərəfli ödəmək vacib şərtlərdən biridir.

Dövlət turizmin inkişafında regional prioritetliyi daim nəzərə alır, ənənəvi sahələrin inkişafına kapital qoyuluşlarını həyata keçirir və tənzimləyir. Bu baxımdan regionlarda turizm fəaliyyətində mühüm fərqlərin aradan qaldırılmasına yoxsulluğun azaldılmasına, turizm sənayesinin davamlı olmasına xüsusi diqqət yetirilir.

Eyni zamanda dövlət tərəfindən turizmin gələcək inkişafına dair kompleks proqramlar işlənib hazırlanır, yardımlar edilir və qarşıda duran mühüm vəzifələr müəyyən edilir. Belə məqsədli proqramlar ölkədə turizmin inkişaf modelinin reallaşmasına öz təsirini göstərəcəkdir.

Turizmin məqsədli proqramına uyğun olaraq qeyri-neft sektorunun inkişafı strategiyasının reallaşmasında turizm ön plana çəkməlidir. Turizmin inkişafının kompleks proqramında maddi, maliyyə, əmək resursları turizm bazarı və s. bir-biri ilə qarşılıqlı əlaqədə fəaliyyət göstərir.

Məqsədli proqramlar qlobal və yerli əhəmiyyətli müddəalar və proqnozlar üzərində qurulur. Azərbaycan iqtisadiyyatında baş verən mühüm dəyişikliklər qlobal və lokal maraqların turizm istiqamətinə yönəldilməsinə kömək edəcəkdir. Turizm sferası öz xarakteri etibarı ilə qlobal struktur siyasəti əsasında formalaşır. Bu onu ifadə edir ki, lokal resurslardan səmərəli istifadə etməklə daha tez bir zamanda regional problemləri həll etmək mümkündür.

Lokal problemlər funksional və ünvanlı qərarların qəbulunu və onların həlli mexanizmlərini əhatə edir. Lokal maraqlarda ilk növbədə faydalılığı meyarı əsas götürülür. Qlobal səmərə isə lokal prizma əsasında qiymətləndirilir. Ona görə də iqtisadi idarəetmə obyektı olaraq lokal resursların və məqsədlərin vəhdətinə və onların qarşılıqlı təsirinə mərkəzləşdirilmiş resursların istifadəsi spektrindən baxılır. Hər bir regionun və sahənin lokal meyarları dar çərçivədə yerli maraqları ödəməklə, qlobal maraqlara güclü təsir göstərir. Ona görə də lokal məsələlərin qoyuluşu onun səmərəsi iki əsas vektor üzərində qurulur. Birincisi, lokal maraqların maksimumlaşdırılması, ikincisi, bu məqsədə nail olmaq üçün qlobal məqsədlərin və resursların faydalı variantının seçilməsi. Ona görə də hər bir idarəetmə məsələsinin xüsusi səmərə və sinergetik effekti kimi tədqiqi və proqnozlaşdırılması mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Qlobal səviyyədə idarəetmə qərarlarını formalaşdırmaq üçün ilk növbədə məhəlli məqsəd və resursların optimal bölgüsünü təşkil etmək və ali məqsədləri araşdırmaq lazımdır. Hər bir ali məqsədin lokal nəticələri əksinə olaraq qlobal məqsəd və nəticələr arasında elastikliyə gətirib çıxarır.

Lokallaşma iqtisadi və sosial səmərə baxımından funksional və ünvanlı idarəetmə sisteminə ayrılır. Belə ki, lokal məsələlərin həlli informasiya dərinliyini və kənar təsirləri daha dəqiq qiymətləndirir.

Turizm mülkiyyət münasibətləri sistemində qarışıq mövqeyi tutduğu üçün onun təşkili və idarə olunmasında sosial maraqlar ilə kommersiya maraqları vəhdət təşkil edir. Turizm gəlirləri həmin müəssisələrin səmərəli təşkilində, idarə olunmasında və mənfəətin bölgüsündə mühüm rol oynayır. Turizm müəssisələrinin gəlirləri, sahibkarlar, icarədarlar və onun müxtəlif təsərrüfat subyektləri arasında

bölüşdürülür. Hər bir turizm müəssisəsinin gəliri məsrəflər və son nəticə arasında nisbətə müəyyənləşir. Turizm xərclərinin azaldılması ilə xalis mənfəətin artımı turizm fəaliyyətinin səmərəlilik dərəcəsini göstərir.

Turizmin gəlirlərinin maksimumlaşması üçün onun bütün xərc strukturlarına qənaət olunmalıdır. Turizmin xərc strukturunda əmək xərcləri, material xərcləri xidmət xərcləri, sosial məqsədli xərclər və turistlərin istehlakına yönəldiyi digər xərclər üstünlük təşkil edir. Bu xərclərin azaldılması turizm sferasında qiymətlərin aşağı düşməsinə birbaşa təsir edir.

Turizm məhsulunun qiymətləri tələb və təklifin nisbəti, imkanları və alıcılıq qabiliyyəti ilə müəyyənləşir. Turizm məhsuluna xərclərin turist fəaliyyətində bütün zəruri işlərin görülməsinə sərf olunan xərclərdir. Ona görə də turizmin məhsulunun qiymətinin aşağı olması, bəzi regionlarda turizmin özünün inkişaf etməsinə şərait yaradır. Turizmin istehlak normaları əhali qrupları üçün zəruri olan maddi və mənəvi nemətlərin səviyyəsi və strukturu ilə müəyyən olunur.

Turizm işçilərinin marağı bu sahədə orta aylıq əmək haqqı səviyyəsinin digər sahələrlə müqayisədə yüksək olması, turizm işçilərinin pensiya təminatı və sosial müdafiəsi ilə bağlıdır. Turizmdə şəffaflıq və adekvatlıq hər bir turizm sahibkarına və onun işçisinə aydın olmalıdır. Turizmin inkişafında mövsümü xarakterli əməyin uçotunun aparılması onun sosial sığorta və sosial pensiya təminatına üstünlük verilməsi olduqca zəruridir.

Turizm sferasında işçilərin bu sahəyə cəlb olunması ilk növbədə onların əməklərinin faydalılığı ilə müəyyən olunur. Belə halda turizmdə səmərəli əmək fəaliyyətinə daim üstünlük verilir. Turizmin gəlirlərinin bölgüsündə bütün mülkiyyətçilərin və icarəçilərin maraqları nəzərə alınır.

Turizmdə maliyyə mexanizmdən səmərəli istifadə olunması digər təşkilati-iqtisadi mexanizmlərin də işə düşməsinə şərait göstərir.

Maliyyə şəffaflığı qanunvericilik bazasının təkmilləşməsi, əhəlinin və hüquqi şəxslərin xərclərinin tənzimlənməsi mexanizmləri ilə reallaşır. Maliyyə şəffaflığına normativ yanaşma zamanı ilk növbədə marketing planlaşması nəzərə alınır. Belə ki,

investisiya layihələrinin hər birinin biznes planı ilk növbədə turizmdə xərclərin aşağı salınmasına yönəldilmişdir.

Biznes planlarının aşkarlığı nəzəri cəhətdən layihələrin səmərəsini müəyyənləşdirir. Dövlət təşkilatında maliyyə mənbələrinin aşkarlığı və onlardan istifadənin əsas istiqamətləri müəyyənləşir.

Maliyyə resursları dövlətin pul-kredit siyasəti və mexanizmləri vasitəsi ilə reallaşır. Beləki, iri şirkətlərin maliyyə hesabatları, onların auditi və həmçinin dövlət hesablama palatası, audit yoxlamaları tənzimlənməsinin əsas vasitəçiləridir vacibdir.

Maliyyə şəffaflığının təmin edilməsində ölkədə maliyyə resurslarının yaranma mənbələrinin və xərclərin optimallığının təmin edilməsi əsas rol oynayır. Sahələrin rəqabət mühiti məhsul və xidmətin hər vahidinə düşən xərclərin azaldılmasına və onların müqayisəli təhlili prinsiplərinin reallaşmasına şərait yaradır. Maliyyə resurslarının şəffaflığı gəlirlərlə xərclər arasında əlaqənin dinamikası ilə təhlil olunur. Beləki, hər bir məhsul və xidmətin istehsalı üçün zəruri olan normativ xərclərə nisbətən cari xərcin azalması rentabellik səviyyəsini müəyyənləşdirir.

Maliyyə resursları subyektin fəaliyyətinin marağını, onun gəlirləri ilə xərclərinin nisbətinin dəyişməsini əks etdirir. Belə ki, hər bir subyekt üçün əvvəlcədən proqnozlaşdırılmış xərc strukturu və onların arasında əvəzetmə yolu ilə səmərəli variantın seçilməsi imkanları mümkün olur. Şəffaflığın əsas aləti kimi büdcə təsnifatına və onun funksional təminatına görə daha çox üstünlük verilməsidir. Ona görə də maliyyə şəffaflığının ilkin iqtisadi əsasını büdcə gəlirləri ilə xərclərinin optimallıq dərəcəsi təşkil edir. Müasir şəraitdə maliyyə şəffaflığının təmin edilməsinin müasir mexanizmlərindən istifadə olunur.

Maliyyə resurslarının proqnozu, onun ümumi daxili məhsulun qeyri dövlət sektorunda xüsusi çəkisi daim artır və öz rolunu göstərir. Bu məqsədlə istehsalın həcmi proqnozlaşdırılır, maddi-əmək, maliyyə və texniki amillər nəzərə alınmaqla maliyyə resurslarından səmərəli istifadə olunma yolları müəyyən edilir. Turizmin inkişafında maddi əmək və gəlirlər balansları hesablanır və bütövlükdə dövlət büdcəsinin gəlirlərinin tənzimlənməsinə təsir göstərilir. Dövlət qeyri-neft sektorunun

inkişafında maliyyə mexanizmləri ilə yanaşı təşkilati-iqtisadi mexanizmlərin də rolunu nəzərə almalıdır. Xüsusilə ölkədə turizm sahibkarlığının inkişafı üçün səmərəli biznes planının hazırlanmasına, turizmə olan tələbatın müəyyən olunmasına dair məqsədli proqramlar işlənib hazırlanmalıdır. Sonra turizm sferasında regionların tarazlılıq prinsipi gözlənilməlidir

Turizmin inkişafı onun resurslarını və dövlət siyasətini formalaşdırır. Beləliklə turizm sahəsində dövlətin həyata keçirdiyi tədbirləri və əsas istiqamətləri aşağıdakı kimi müəyyən etmək olar:

- turizm zonalarının müəyyən edilməsi və bu zonalarda turizm fəaliyyətinin təşkili üzrə normativ-hüquqi bazanın yaradılması;
- turizmin inkişafı üzrə layihələrin hazırlanması və həyata keçirilməsi mexanizmlərinin müəyyən edilməsi;
- turizm sahəsində fəaliyyət göstərən obyektlərin statusu və onun fəaliyyət istiqamətlərinin qanunvericiliklə təsdiq edilməsi;
- dini, tarixi obyektlərin turizm dövriyyəsinə cəlb edilməsi;
- turizm zonalarında planlaşma və layihələşdirmə işlərinin aparılması üçün xarici və beynəlxalq qrupların texniki və maliyyə dəstəyinin aparılması;
- turizm sahəsində müasir tələblərə cavab verən kadr hazırlığının gücləndirilməsi;
- mehmanxana və ona bərabər tutulan yerləşdirmə obyektlərinin sayını artırmaq və onların yerlərinin (çarpayılardan) sayının 80000 ədədə çatdırılması;
- beynəlxalq və daxili bazarda rəqabətqabiliyyətli infrastruktur obyektləri artırmaq və turizm sənayesini yaratmaq;
- turizm ehtiyatlarının təkrar istehsalını, onlardan istifadənin səmərəliliyini artırmaq.

Bu tədbirlərin vaxtında həyata keçirilməsi turizmin regional və funksional fəaliyyətinin daha səmərəli olmasına əlverişli mühit yaratmışdır.

Turizmin kənd təsərrüfatı istehsalı, emal sənayesi, ekoloji tarazlıq və insanın sosial təminatı, sağlamlığı və həyat səviyyəsi ilə əlaqədar təşkili, planlaşması və onun iqtisadi səmərəliliyi dövlətin iqtisadi siyasətində daim nəzərə alınır.

Turizmin idarə edilməsi, biznes və strateji planlaşmanın həyata keçirilməsi ölkə iqtisadiyyatının strateji məqsədidir.

Ona görə də turizm xidməti istirahət hüququ, istirahətin təşkili təcrübəsi və çevikliyi ilə müəyyən edilir. Azərbaycan Respublikasında dini səfərlər, bayram səfərləri, tarixi ənənə, milli xüsusiyyətlər və vətənpərvərlik – qohumluq əlaqələri, əcdadlarını ziyarət etmək ənənələri ilə bağlıdır. Ona görə də bu növ turizm səfərlərinə yaradılan şərait turizmdən kənarda həll olunur.

Azərbaycan Respublikasında daxili turizmin xüsusiyyətləri istehlak tələbatında xüsusi sahələrin vərdişlərin və məsrəflərin artmasına səbəb olur. Daha çox ərzaq, mətbəx və şirniyyat problemləri bu bayramların xüsusiyyətləridir. Bayram iqtisadiyyatı özünəməxsus xüsusi xarakter daşıyır. Daha çox əhalinin xərclərində ərzağa tələbat artır. Milli xörəklər, ət, düyü və un istehlakına tələbat artır. Bu günlərdə xarici turistlərin regionlara axını, onların restoran və kafelər, meydan və parklara axını güclənir. Respublikada teatr, televiziya və həmçinin hər bir ailənin istehlak səbəbində ərzaq xərcləri mənəvi dəyərlər, yoxsul təbəqələrə yardım ənənəsi davam edir. Bu da turizm dövriyyəsinin tələb və təklifini, əhalinin xərcləri ilə tarazlaşmasına səbəb olur. Respublikada Novruz Bayramı, beynəlxalq turizm üçün ən yaxşı vaxt hesab edilir. Xaricdə yaşayan azərbaycanlılar bu günləri Azərbaycana gəlməyə, öz əcdadlarını ziyarət etməyə və qoca qohumlarına yardım etməyi respublikada olan vəsaitlərin həcmi (pulun miqdarını), və əhalinin tədiyyə vəsaitlərini artırmağa səy göstərirlər. Azərbaycan Respublikası öz tarixi coğrafi mövqeyi və həmçinin milli xüsusiyyətlərinə görə daima gediş gəlişin və azad ticarət zonası kimi istifadə olunur. Bu da turizmin inkişafı üçün onun beynəlxalq amillərinin rolunu artırır.

Turizmin respublikada inkişafı ev təsərrüfatının mühüm sahəsi olan evdə məşğulluğu, çoxuşaqlı anaların turistlər üçün əl işlərinin və yemək məhsullarının

istehsalına cəlb olunmasını intensivləşdirir. Müasir şəraitdə evdə hazırlanan məhsullar turistlərin tələbatını ödəmək üçün mağazalarında, küçə ticarətində və beynəlxalq vağzal və gömrük məntəqələrində satılır. Beləki, kafelərin, gömrük məntəqələrinə xüsusi mağaza və kafelərin, restoranların, yol və yaxud istirahət ocaqlarında ticarəti və ictimai iaşəni, meşə və çay kənarlarında yeməxanaların, istirahət məntəqələrinin, həmçinin 2-3 günlük istirahət mərkəzlərinin fəaliyyətinə uyğun tələbat özünəməxsus daxili ticarət formalarını yaradır.

Respublikada ticarət, yeməxana xidməti ənənəvi olmaqla istehsal güclərinə və marketing quruluşuna görə təkmilləşir. Turizmin inkişafında əhalinin təşəbbüsü, onun fəallığı xidmət mədəniyyəti, milli adət və ənənələri, həmçinin kommersiya səyi xüsusi yer tutur. Əhalinin məşğulluq mədəniyyəti, bəzi yemək və qeyri-ərzaq məhsullarının keyfiyyəti, milli xüsusiyyətləri, həmçinin kənd təsərrüfatı məhsullarının ekoloji cəhətdən təmizliyi əlavə gəlir gətirməkimkanları yaradır. Belə məhsullara nar, sitrus bitkiləri, feyxua, bəzi dağ məhsulları və mineral suları aid etmək olar. Azərbaycanın zənginkulinarıyası bütün dəyərli məhsulların insanlara çatdırılmasına xidmət göstərir. Turizm kompleksi ərazi, sahə və təbii amillərinin hər birinə şərait yaratmaq, onların təkrar istehsalını həyata keçirmək imkanlarına malikdir. Məhəlli və resurs planlaşması müəyyən edilir. Ölkədə turizmin gələcək inkişaf modeli dünya ölkələrinin turizm modellərinə uyğunlaşdırılır. Dünya turizm praktikasında belə müəyyən olunur ki, turizm sferası təkcə ölkə gəlirlərinin formalaşmasına deyil, eyni zamanda əhalinin məşğulluq səviyyəsinin artmasına istehsal və sosial infrastruktur sisteminin formalaşmasına əlverişli şərait yaradır. Dünyada mövcud olan belə qabaqcıl təcrübə gənc milli müstəqilliyə malik olan dövlətlər üçün olduqca vacibdir.

Turizmin idarə olunması hər bir turizm müəssisəsinin obyekt və subyektlərinin səmərəli fəaliyyətinə təsir edir.

Turizm optimal qərarların qəbulu, resursların qarşılıqlı mübadiləsinə və uzunmüddətli kreditlərdən məqsədyönlü istifadə olunmasına şərait yaradır. Ona görə də turizm riskləri bu risklərin bölgüsü gələcəkdə turizmin səmərəli inkişafına təkan verir və insanların maraqlarını daha da artırır.

NƏTİCƏ VƏ TƏKLİFLƏR

Ölkə iqtisadiyyatının müasir inkişaf istiqaməti olaraq sahə, ərazi və sosial problemlərin həllində aparıcı həlqə kimi turizmin inkişafı “zəruri” və konseptual xarakter daşıyır. Turizmin inkişafının regional problemləri, regionların sosial-iqtisadi inkişafının əsas istiqamətlərini müəyyənləşdirir. Dövlətin turizm siyasəti regionların sosial – iqtisadi inkişafının ana xəttini təşkil edir

Turizmin sosial-iqtisadi mahiyyəti, kommersiya maraqları kimi qiymətləndirilir. Müasir dünya iqtisadiyyatı şəraitində turizm integrasiya amili olaraq tənzimlənir. Belə ki, integrasiya amili olaraq xarici maraqlar və daxili potensial imkanlar turizmin inkişafına təkan verir.

Azərbaycan iqtisadiyyatının perspektiv inkişaf istiqaməti olaraq turizmin və onunla bağlı olan sahələrin, ərazilərin kompleks istifadəsi və idarə edilməsi aktual olub nəzəri və praktiki əhəmiyyət kəsb edir. Turizmin iqtisadi artıma təsiri, sosial sferanın inkişafında rolu və digər səbəblər onun ədqiqləşdirilməsini zəruri edir. Turizm planlaşması strateji planlaşmanın əsas obyektidir və ölkə iqtisadiyyatının əsas inkişafında investisiya resurslarında qeyri-neft sektorunun inkişafında dövlət turizm siyasətinə böyük dəstək verir. Azərbaycan iqtisadiyyatında turizmin inkişafı və sosial-iqtisadi problemlərin həlli baxımından mühüm praktiki əhəmiyyət kəsb edir.

Regionların sosial-iqtisadi inkişafı, əhəlinin sosial ehtiyaclarının ödənilməsi, ölkəyə pul və gəlirləri gətirmək və integrasiyanın yeni qeyri-neft rəlsəri üzərinə keçirmək baxımından turizmin inkişafı lokal və global problemlərdən biridir.

Turizmin Azərbaycan iqtisadiyyatında rolu, onun iqtisadi artımın tərkib hissəsi, iqtisadi potensialın strukturu və ölkə iqtisadiyyatında perspektiv inkişaf istiqaməti olması ilə bağlıdır.

Turizmin iqtisadi, sosial inkişafda rolunu aşağıdakı kimi müəyyən etmək olar:

- ümumi daxili məhsulun artımında neft gəlirlərini əvəz edən turizm gəlirlərinin formalaşması öz əksini tapır;

ölkə iqtisadiyyatında regionların kompleks inkişafının təmin edilməsi və iqtisadi potensialın dövriyyəyə cəlb olunması yolu ilə və əhalinin məskunlaşma şəraitinin yaradılması;

- regionda əhalinin məşğulluğunun artırılması, əhalinin gəlir və istehlakına təsir etməklə turizmin inkişafına yol açılması;
- bazar tələbinə uyğun turizm məhsulunun genişləndirilməsi, daxili və xarici turistlərin tələbinə uyğun istehlak strukturunun təkmilləşdirilməsi;
- əhalinin gəlirlərinin formalaşmasında ev təsərrüfatının rolunun artırılması.

Turizm potensialının qiymətləndirilməsi, onun davamlı inkişaf strategiyasını və əsas istiqamətlərini əsaslandırmağa imkan verir. Turizm potensialı, fikrimizcə, turizm dövriyyəsinə cəlb olunan turizm məhsulu və onun inkişafına yönəldilən maddi, maliyyə və təşkilatı mexanizmləri əks etdirir.

Turizm potensialı, turizm resurslarından səmərəli istifadə olunmasını, onların formalaşma mənbələrini, ümumi və xüsusi turizm formalarının fəaliyyətini ifadə edir.

Turizmin qiymətləndirilməsində onun dövriyyəyə cəlb olunan resursların artımı, sosial effektin müəyyən olunması, sahə və ərazi problemlərinin həlli yolları nəzərə alınır. Dövlətin çevik turizm siyasətinin reallaşması sahə və ərazilərdə yeni iş yerlərinin açılmasına, əhalinin məskunlaşma səviyyəsinin artmasına və məcmu gəlirlərin çoxalmasına birbaşa təsir göstərir. Turizm potensialının təkrar istehsalının fasiləsiz olaraq baş verməsi iqtisadi artım səviyyəsinə mühüm təsir göstərir.

Turizm və kənd təsərrüfatı arasında qarşılıqlı əlaqə, kənd təsərrüfatı potensialının turizm dövriyyəsinə cəlb edilməsi istiqamətini müəyyən edir. Bu isə aşağıdakı konseptual elmi prinsiplərə əsaslanır. Onlara:

- Turizm fəaliyyətində kənd təsərrüfatı istehsalının artımına və onun bazar təklifinə uyğun dəyişilməsi meyarının nəzərə alınması;
- turizmin kəndin sosial-iqtisadi problemlərinin həllində rolunun artması və onun fəaliyyət dairəsinin genişlənməsi;
- turizmin inkişafında kiçik və orta sahibkarlığın rolunun artması və onun həvəsləndirilməsi;

- turizm sahibkarlığının bütün növlərinin və təzahür formalarının daha da genişləndirilməsi;
- turizmdə inhisrçılıq meyillərinə qarşı dövlət tədbirlərinin gücləndirilməsi;
- turizmdə sağlam rəqabət mühitinin formalaşması;
- kəndin sosial problemləri, infrastruktur layihələri, mehmanxana, mənzil, ictimai iaşə müəssisələrinin artımına nail olunması;
- turizmin inkişafında dünya ölkələrinin təcrübəsindən istifadə olunması.

Bu istiqamətlərin vaxtında nəzəri və praktiki cəhətdən nəzərə alınması ölkədə turizm sənayesinin inkişafına əlverişli mühit yaranmış olur.

Dissertasiyada iki global problemin həllində turizmin rolu geniş tədqiq edilir. Belə ki, tədqiqatçı, nəzəri və praktiki cəhətdən turizmin kənd təsərrüfatına və kəndin sosial-iqtisadi problemlərinin həllində rolunu əsaslı faktlar əsasında təhlil edir və ümumi nəticələr çıxarılır. Kənd təsərrüfatı məhsulları turizm məhsulları üçün xammal yaxud resurs kimi istifadə olunduğu üçün onun strukturu turizmin tələbinə uyğun təkmilləşdirilir. Kəndin iqtisadi-sosial potensialına uyğun olaraq məhsul və xidmətlər istehsal olunur.

Kənd təsərrüfatı dövriyyəsi turizm tələbatını nəzərə almaqla özünün maliyyə-maddi ehtiyaclarını formalaşdırır. Turizm dövriyyəsində mülkiyyət və təsərrüfat formaları olaraq səmərəli kənd təsərrüfatı müəssisələrinin və fəaliyyətlərin mexanizmlərinin təkmilləşmə istiqamətləri verilir.

Turizmin inkişafı və kənd təsərrüfatının resurslarından istifadə edilməsi yolları və idarəetmə mexanizmlərinin seçilməsi və tətbiqi nəzəri və praktiki cəhətdən yeni aspektlər kəsb edir. Bu aspektlər aşağıdakılardır:

- kənd təsərrüfatı məhsullarının istehsal həcmnin artırılması yolu ilə turizm sahəsi üçün sənaye və ərzaq təminatının yaxşılaşdırılması və turizmin bazarının genişləndirilməsi, ərzaq bazarı ilə turizm bazarının qarşılıqlı surətdə əlaqələndirilməsi;
- ev təsərrüfatının rolunun artırılması yolu ilə turizmin inkişafına şərait yaradılması;

- turizmin potensialından səmərəli istifadə yolu ilə onun stimullaşdırıcı mexanizmlərinin hərəkətə gətirilməsi.

Dissertasiya işinin ümumi nəticələrinə uyğun olaraq aşağıdakı konkret təkliflər irəli sürülür:

- kənd təsərrüfatı məhsullarına olan tələb və təklifin nisbətini, tarazlığını təmin etmək və turizm bazarının formalaşmasında bu prinsipi nəzərə almaq;
- kəndin sosial-iqtisadi inkişafı, kənddə məskunlaşma, bazarların genişlənməsi intellektual mülkiyyətin artımı və kəndin infrastruktur problemlərinin həlli üçün turizmi əsas sahə kimi qiymətləndirmək;
- turizmin beynəlxalq və integrasiya aspektlərini gücləndirmək, turizm potensialından istifadə üzrə ölkənin iqtisadi və ərzaq təhlükəsizliyini təmin etmək;
- kənd və kənd təsərrüfatı potensialını turizm dövryyəsinə cəlb olunmasını həvəsləndirmək;
- turizmin inkişafının strateji planlaşdırılması və proqramlaşdırılması siyasətinə daim üstünlük vermək;
- turizm sahibkarlığının inkişafına dövlət himayəsinin daha da gücləndirilməsi və stimullaşdırılması;
- turizmdə antiinhisar və rəqabət mühitinə dair qanunvericilik bazasını təkmilləşdirmək;
- beynəlxalq turizm fəaliyyətini inkişaf etdirmək üçün investisiya mühitini yaxşılaşdırmaq;
- ev təsərrüfatlarının turizmə cəlb edilməsi vasitələrini tənzimlənmək;
- turizmin dövlət, özəl və bələdiyyə formaları arasında qarşılıqlı əlaqəsini təkmilləşdirilmək;
- turizmdə inhisarçılıq meyllərinə qarşı dövlət tədbirlərini həyata keçirmək;
- yay və qış turizminin daha da genişlənməsinə xarici və daxili investisiya qoyuluşunu artırmaq;

İSTİFADƏ OLUNMUŞ ƏDƏBİYYAT

1. Azərbaycan Respublikası Konstitusiyası. Bakı, 1995, 48 s.
2. «Azərbaycan Respublikasında 2002-2005 ci illərdə turizmin inkişafına dair Dövlət Proqramı». Bakı, 27 avqust 2002, «Azərbaycan» qəzeti.
3. «Azərbaycan Respublikası regionlarının sosial-iqtisadi inkişafı haqqında Dövlət Proqramı». Bakı, 12 Fevral 2004, «Azərbaycan» qəzeti.
4. Azərbaycan Respublikası Regionlarının sosial-iqtisadi inkişafına dair (2009-2013-cü illər) Dövlət Proqramı. Bakı - 2009
5. «Turizm haqqında» Azərbaycan Respublikasının Qanunu. Bakı, 4 iyun 1999, «Azərbaycan» qəzeti.
6. «Azərbaycan Respublikasında kurortların 2007-2015 ci illərdə inkişafının sürətləndirilməsi tədbirləri haqqında» Azərbaycan Respublikası Prezidentinin sərəncamı. Bakı, 28 Fevral 2007, «Azərbaycan» qəzeti.
7. Torpaq Məcəlləsi. Bakı, 1999.
8. Abbasov C.R. Azərbaycan Respublikasının iqtisadi və sosial coğrafiyası. Bakı, 2005, 250 s.
9. Allahverdiyev H.B., Qafarov K.S., Əhmədov Ə.M. İqtisadiyyatın dövlət tənzimlənməsi. Bakı, 2005.
10. Anar Abbasov. Ərzaq təhlükəsizliyi. «Nasir» nəşr., Bakı, 2008, 602 s.
11. Aqrar sahədə sahibkarlığın inkişafının regional problemləri. Bakı, Nurlar, 2009, 157 s.
12. Azərbaycan daturizm strategiyasının inkişafı üçün texniki yardım. Caspian Consulting, Bakı, 2006, 188 s.
13. Balayev R. Urbanizasiya: şəhər iqtisadiyyatı və ərzaq problemləri. Bakı, Elm, 2007, 295 s.
14. Budaqov B.Ə. Azərbaycan SSR-nin təbii landşaftları və onların qorunması. Bakı, 1974, 37 s.
15. Budaqov B.Ə. Azərbaycanın təbiət abidələri. Bakı, 1990, 268 s.

- 16.Bilalov B. Turizm fəaliyyətinin tənzimlənməsi. Bakı - 2006
- 17.Dərgahov V.S. Azərbaycanın Xəzərsahili bölgəsinin rekreasiya-turizm ehtiyatları. Bakı, 2003, 138 s.
- 18.Dərgahov V.S. Rekreasiya-turizm ehtiyatları. Bakı, Elm, 2008, 215 s.
- 19.Əlirzayev Ə.Q. İslahatlar və sürətləndirmə şəraitində Azərbaycanın sosial-iqtisadi inkişafı: təcrübə, meyllər, perspektiv istiqamətlər. Bakı, Səda, 2005, 38 s. 138.
- 20.Əlirzayeva T.Ə., Əlirzayev Ə.Q. Əhali gəlirləri və istehlakının maliyyə mexanizmləri. Bakı, 2007.
- 21.Əlirzayev Ə.Q., Aslanova S.İ. Turizmin inkişafının sosial-iqtisadi problemləri. Bakı, Adiloglu, 2006, 164 s.
- 22.Əlirzayev E.Q. Maliyyə resurslarının istifadəsinin sahə və ərazi riskləri. Bakı, 2008.
- 23.Cabbarov Ə. Turizmin inkişafının regional problemləri. Avtoreferat, Naxçıvan, 2008.
- 24.Əsgərov Ə.H. Azərbaycanın mineral suları. Bakı, 1966, 190 s.
- 25.H.Əliyev və Azərbaycan iqtisadiyyatı. Bakı, 1997.
- 26.Kənd təsərrüfatında intellektual potensialın mövcud vəziyyəti və inkişaf problemləri. Respublika Elmi Konfransın materialları. Bakı, 2007.
- 27.K.Əliyev. Aqrar sahədə sahibkarlığın regional problemləri. Bakı, «Nurlar», 2009, 157 s.
- 28.Mahmudov M.M., Mahmudov İ.M. Region iqtisadiyyatının tənzimlənməsi. Bakı, Maarif, 2001, 430 s.
- 29.Məmmədov B.Ə. Turizm menecmenti. Bakı - 2005
- 30.Məmmədov C.A., Bilalov B.Ə. Azərbaycanda gəlmə turizmin və onun inkişaf yolları. Bakı, 2004, 212 s.
- 31.Məmmədov Z.S. Regionların iqtisadi inkişaf problemləri. Bakı, Elm, 2007, 169 s.
- 32.Məhərrəmov A.M. Sahibkarlıq: nəzəriyyədən praktikaya. Bakı – 2009.

- 33.Nəbiyev N.Ə. İqtisadiyyat, cəmiyyət və ekoloji muhit. Bakı, Maarif, 2000, 140 s.